

บทที่ 3

ความคิดเรื่องพระเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาท

3.1 ความคิดเรื่องพระเจ้าในอินเดียสมัยพุทธกาล

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียซึ่งเต็มไปด้วยความแตกต่างด้านลัทธิความเชื่อและคำสอนทางศาสนาต่าง ๆ มากมาย ความเชื่อที่เด่นชัดที่สุดอย่างหนึ่งดูเหมือนจะเป็นความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับพระเจ้าซึ่งปลูกฝังอยู่ในความคิดของชาวอินเดียเป็นส่วนใหญ่ บางทฤษฎีกล่าวว่า แนวความเชื่อเรื่องพระเจ้าหรือสิ่งสูงสุด ในอินเดียพัฒนามาตั้งแต่ยุคอารยันราว 1000 ปีก่อนพุทธกาล⁶⁸ ความเชื่อที่สำคัญของพวกอารยันเหล่านี้ก็คือ เชื่อว่ามีสิ่งที่มีอำนาจบางอย่างที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติซึ่งต่อมาได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้า ในยุคนี้เป็นยุคที่เต็มไปด้วยความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าต่างๆ ที่แตกต่างกันตามกลุ่มและตามท้องถิ่นซึ่งเราจะเรียกได้ว่าเป็นยุคพหุเทวนิยม และเพื่อเป็นการแสดงความเคารพยำเกรงต่อเทพเจ้าเหล่านี้ ชนเหล่านี้ได้พากันแต่งบทกลอนขึ้นถวายพหุกรรมและขับสวดข้อความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าซึ่งอยู่ในมโนภาพของเขา บทกลอนเหล่านี้ต่อมาได้รวบรวมขึ้นมีชื่อเรียกว่า พระเวทหรือคัมภีร์พระเวท⁶⁹ นั่นเอง ในยุคนี้มีการแบ่งเทพเจ้าเป็นต่างๆ มากมาย เช่น พระอาทิตย์ดำรงอยู่ในฐานะเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ พระอินทร์เทพเจ้าสร้างโลก พระวรุณเทพเจ้าแห่งฝน พระขมเทพเจ้าปกครองชีวิตหลังความตายของมนุษย์ พระอัคนีเทพเจ้าแห่งไฟ พระรุทธหรือพระอิศวรเทพเจ้าแห่งความครุร้าย เทพเจ้าเหล่านี้ได้รับการตั้งชื่อตามหน้าที่และอำนาจซึ่งเป็นผลมาจากความเชื่อว่ามีบางอย่างอยู่ที่มีอำนาจคอยควบคุมดูแลอยู่

เมื่อกาลผ่านไปแนวความคิดเรื่องอำนาจลึกลับที่เป็นเทพเจ้าหลายๆ องค์ ก็ได้พัฒนามาจนมีเทพเจ้าองค์เดียว อันเป็นตัวแทนของพระเจ้าต่างๆ ชื่อว่า ปรมาธิบดี ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นใหญ่กว่าเทพเจ้าอื่นๆ เป็นพระเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งและสรรพสัตว์เป็นพระเจ้าที่มีลักษณะเชิงบุคคล⁷⁰ จากพระเจ้าองค์เดียวนี้ ต่อมาได้เหลือเพียงความจริงสูงสุดหนึ่งเดียวที่เรียกว่า พรหมัน-อาตมัน ในคัมภีร์

⁶⁸ จันจัน ทงประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2540), หน้า 4.

⁶⁹ กรุณา-เรองอุไร กุศลสาธิต, อินเดียสมัยพุทธกาล (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 82.

⁷⁰ Gorge Grimm, The Doctrine of the Buddha (India: Motilal narsidass 1973), p. 20

อุปนิษัต⁷¹ โดยเฉพาะในคัมภีร์ฉานโทคยอุปนิษัตได้ใช้คำว่า “ประชาบดี” นี้ให้หมายถึงพระพรหม⁷² อันเป็นพระเจ้าที่เป็นความจริงสูงสุด (มีลักษณะเป็น สัต จิต อานันทะ) แม้ว่าความเชื่อในเรื่องสิ่งสูงสุดตั้งแต่ก่อนยุคพระเวทมาจนถึงยุคอุปนิษัต (ซึ่งเป็นยุคคาบเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา) จะได้รับการอธิบายต่างๆ มากมาย แต่ทั้งหมดก็อยู่ภายใต้สมมุติฐานเดียวกัน นั่นคือ เชื่อว่ามีบางสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เราเห็นอยู่นี้ซึ่งมีอิทธิพลต่อมนุษย์และสรรพสิ่ง

ด้วยความเชื่อในเรื่องสิ่งสูงสุดดังกล่าวนี้เอง ขนบจารีตพิธีกรรมทางศาสนาและระบบความเชื่อทางสังคมต่างๆ ได้เกิดขึ้นในปรัชญาอินเดีย ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ ระบบวรรณะ 4 ที่ได้แบ่งชนชั้นออกเป็น 4 จำพวกคือ 1. วรรณะกษัตริย์ (เชื่อว่าเกิดมาจากแขนของพระเจ้า) ทำหน้าที่ในการปกครอง 2. วรรณะพราหมณ์ (เชื่อว่าเกิดมาจากปากของพระเจ้า) ทำหน้าที่ในการศึกษาคัมภีร์และประกอบพิธีทางศาสนา 3. วรรณะแพศย์ (เชื่อว่าเกิดมาจากส่วนขาของพระเจ้า) ทำหน้าที่ประกอบอาชีพ เช่น เกษตรกรรมและศิลปะหัตถกรรมต่างๆ 4. วรรณะศูทร (เชื่อว่าเกิดมาจากส่วนเท้าของพระเจ้า) ทำหน้าที่ใช้แรงงานเป็นกรรมกรให้บริการแก่วรรณะอื่น⁷³ ในบรรดาวรรณะทั้ง 4 นี้ วรรณะพราหมณ์ถือได้ว่าเป็นตัวแทนที่สื่อผ่านจากมนุษย์ไปยังเทพเจ้าสูงสุดนั้น ด้วยเหตุนี้การประกอบพิธีกรรมหรือการเซ่นสรวงเทพเจ้าสูงสุด จึงถูกผูกขาดแต่อยู่เพียงชนชั้นกลุ่มที่เรียกว่าพราหมณ์เท่านั้น (โดยเฉพาะในยุคพระเวท) ถึงกับมีคัมภีร์ที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีบูชาพระเจ้าสูงสุดดังกล่าวชื่อ “พราหมณะ” ซึ่งเป็นหนังสือที่อธิบายเกี่ยวกับพิธีรีตองต่างๆ มากมายอันเกี่ยวกับการบูชาพระเจ้าสูงสุด คัมภีร์นี้เป็นชื่อสั้นสะกด “พราหมณะ” ซึ่งมีความหมายว่า “เนื่องด้วยพรหมัน”⁷⁴ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระเจ้าสูงสุดนั่นเอง วรรณะที่ต่ำสุดคือ วรรณะศูทร เพราะถือว่าเกิดมาจากเท้าของพระเจ้าจึงเป็นวรรณะต่ำสุด ระบบวรรณะทั้ง 4 นั้นถือเป็นการแบ่งกำหนดหน้าที่อย่างชัดเจนในตัว ห้ามมีการละเมิดหรือก้าวก่าระหว่างวรรณะอย่างเด็ดขาด ถึงกับมีการกำหนดโทษหรือไม่ก็ถูกประณามขับไล่ออกจากสังคม ภายใต้การแบ่งแยกชนชั้นดังกล่าวนี้ล้วนแต่มีความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดเป็นฐานรองรับ

⁷¹ David J. Kalupahana, *Buddhist Philosophy A Historical Analysis* (USA: The University Press of Hawaii, 1976), p. 4.

⁷² ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2542), น 219.

⁷³ David J. Kalupahana, *Buddhist Philosophy A Historical Analysis* (USA: The University Press of Hawaii, 1976), p. 23.

⁷⁴ จันทน์ ทองประเสริฐ, *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2540), หน้า 23.

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดหรือการมีกัมภีร์ต่างๆ มากมายที่เกี่ยวกับการสวด อ้อนวอนบูชาสิ่งสูงสุดเหล่านี้บ่งชี้ให้ทราบได้อย่างหนึ่งว่า ปราศฎการณัธรรมชาตที่มีอยู่นั้นไม่ได้ เป็นปราศฎการณัในธรรมชาติของมันเองหรือกฎธรรมชาติไม่ได้มีอยู่ในตัวมันเองนั่นเอง หากแต่ ขึ้นอยู่กับอะไรบางอย่างที่อยู่นอกเหนือปราศฎธรรมชาตนั้น ซึ่งต่อไปเราจะเห็นได้ชัดว่า ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่แตกต่างอย่างมากจากทัศนนะพุทธปรัชญา ในที่นี้เราจะมาพิจารณาความเชื่อ ดังกล่าวนี้ในยุคอุปนิษัตซึ่งเป็นยุคที่ใกล้เคียงกับการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามากที่สุดอันจะเป็น ประโยชน์ในการนำไปพิจารณาว่า พระพุทธศาสนามีความเห็นต่อแนวความคิดเช่นนี้อย่างไร

แนวความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติยังคงเป็นความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องถึงยุค อุปนิษัต แต่ในยุคอุปนิษัตนี้ดูเหมือนจะมีการพัฒนาคำอธิบายต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาตินี้มากขึ้น เพราะความเชื่อเรื่องสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติในยุคเริ่มต้นนั้น ได้รับการอธิบายว่าเป็นเทพเจ้าที่มี ลักษณะเปรียบเทียบกับลักษณะบุคคล พระเจ้าในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็น “เทพเจ้า” ที่มีลักษณะบุคคล ดังเราจะเห็นได้จากเทพเจ้าซึ่งมีหน้าที่ต่างๆ กันตามความเชื่อ แต่ต่อมาในยุคอุปนิษัตมีพัฒนาการ อธิบายพระเจ้าดังกล่าวนี้ใหม่จนปราศจากลักษณะบุคคลเหมือนแต่ก่อน แต่เป็นสิ่งนามธรรม บางอย่าง มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นคั่นคอกของสิ่งทั้งหลาย กัมภีร์อุปนิษัตนั้นถือว่าสิ่ง สูงสุดคือพรหมัน เป็นมูลการณัแห่งสรรพสิ่ง พรหมันนั้นเรียกอีกอย่างว่า อาตมัน เพราะคำทั้งสอง คำนี้โดยความหมายแล้วก็เหมือนกัน แต่ต่างกันในแง่ที่ว่า พรหมันนั้นเราพูดในฐานะที่เป็นสิ่งสูงสุด เป็นสิ่งที่ถูกรู้ ส่วน อาตมัน นั้นเข้าใจในฐานะที่เป็นตัวผู้รู้ แต่การกล่าวอย่างนี้มิได้เกิดความขัดแย้ง กันตรงข้ามกันในสิ่งที่ถูกรู้และตัวผู้รู้ เพราะในขั้นความจริงสูงสุดแล้วทั้งสิ่งที่ถูกรู้และตัวผู้รู้ก็คือสิ่ง เดียวกันนั่นเอง เสมือนด้านทั้งสองของเหรียญซึ่งทั้งหมดก็มาจากเหรียญเดียวกัน มีความจริง เดียวกันมิได้แตกต่างกัน อาตมันนั้น มีความหมายว่า “ลมหายใจ” ซึ่งทำให้มีชีวิตอันเป็นแก่นแท้ที่อยู่ ในตัวมนุษย์ (วิญญาณ) โดยที่พรหมันมีความหมายคือการเจริญเติบโตหรือวิวัฒน์ หมายถึงความ จริงสูงสุดอันวิวัฒน์นาการมาเป็นโลก

ทัศนนะเรื่องการวิวัฒนาการของโลกนั้น พรหมันถือได้ว่าเป็นมูลการณัหรือปฐมเหตุที่ วิวัฒนาการออกมาเป็นโลกและสิ่งต่างๆ เป็น 5 ขั้นตอนด้วยกัน คือ พรหมันได้เปลี่ยนแปลงหรือออกมา เป็นวัตถุสสาร ไม่มีชีวิต จากนั้นก็วิวัฒนาการออกมาเป็นสิ่งมีชีวิต ต่อมาสิ่งมีชีวิตก็วิวัฒนาการ กลายเป็นสิ่งที่มีจิตขึ้นมา (ซึ่งเรียกว่า สัตว์ชาติญาณ) ต่อจากนั้นวิวัฒนาการเป็นสัมปชญณะหรือขั้น ของเหตุผล ขั้นของเหตุผลนี้เป็นการแยกแยะความต่างระหว่างคนกับสัตว์อันทำให้คนแตกต่างจาก สัตว์ที่มีสัญชาติญาณโดยทั่วไป ขั้นสุดท้ายนี้ได้ก่อให้เกิดพัฒนาการการใช้เหตุผลและปัญญาขึ้น เพื่อพัฒนาเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันกับสิ่งสูงสุด คือกลับเข้าไปสู่ความเป็นหนึ่งเดียวกันกับพร มมันนั่นเอง โลก, สิ่งมีชีวิต, และสิ่งต่างๆ ล้วนต่างมีจุดกำเนิดมาจากพรหมัน โดยเฉพาะมนุษย์มี

ภาคหนึ่งแห่งพรหมันหรืออาดมันซึ่งเรียกว่า ชีวาตมัน (โดยเปรียบเทียบ พรหมันเป็น ปริมาณ เป็นคำคู่กับ ชีวาตมัน) โดยเนื้อแท้แห่งมนุษย์แล้วมิใช่จะอะไรอื่นนอกไปจากความเป็นหนึ่งเดียวกับ พรหมันหรืออาดมันนั่นเอง หากมนุษย์พิจารณาถึงลึกลงเข้าไปสู่ภายในแล้วจะรู้ถึงความเป็นหนึ่ง เดียวกันนี้ นั่นคือความรวมเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างสิ่งที่เป็ปัจเจกกับสิ่งสากลเมื่อเรามองในมุม ของอภิปรัชญา⁷⁵ พระพรหมจึงเป็นพระเจ้าผู้สร้างสรรค์สิ่งในเรื่องนี้ ดร.สุนทร ได้กล่าวว่า

“พรหมันเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสรรพสิ่ง แต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นมูลภาวะของทุกๆ สิ่ง ทุกสิ่ง เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสูญไปในสิ่งที่เรียกว่าพรหมันนี้ สสารทั้งปวงเป็นร่างกายของพรหมัน และ ชีวาตมันหรืออาดมันย่อยทั้งหมดก็อยู่ในฐานะเป็นร่างกายของพรหมันเช่นกัน ส่วนพรหมันเป็น วิญญาณ ซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งอทรภาพ (Transcendent) และอันตรภาพ (Immanent) คือ ทั้งอยู่เหนือสิ่ง ทั้งปวงและเป็นสารถะอยู่ภายในสิ่งทั้งปวง”⁷⁶

ถ้าแก่นแท้ของมนุษย์คือ อาตมัน และแก่นแท้ของโลกและจักรวาลคือพรหมัน ดังนั้นการ เชื่อมต่อกันระหว่างมนุษย์กับจักรวาลนำไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่าง อาตมัน-พรหมัน ในฉาน โทคย- อุนนิยท์ ได้กล่าวไว้ว่า “ท่านก็คือสิ่งนั้น” (Thou art that) อันมีความหมายว่า มนุษย์มีแก่นแท้ เดียวกันกับแก่นแท้ของโลก⁷⁷ ซึ่งเกิดขึ้นได้โดยการรู้แจ้งถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างอาดมัน กับพรหมันนี้ ในอุนนิยท์มีการกล่าวถึงลักษณะพรหมันเป็น 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่เป็น โลภิยะกับ ลักษณะที่เป็น โลภุตระ ลักษณะที่เป็น โลภิยะก็คือพรหมัน ได้อวตารมาเป็นพระอิศวร (เรียกอีกอย่าง ว่า อปรพรหม) เป็นผู้สร้างโลกและทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ในอีกส่วนหนึ่งได้แก่พรหมันที่เป็น โลภุตระ เรียกว่า ปรพรหม เป็นพรหมมีอยู่สูงสุดเป็นเป้าหมาย ปราศจากคุณลักษณะ (นิรคุณ) และ ไม่อาจใช้คำพูดหรือภาษาบรรยายได้ เพราะเป็นความจริงสูงสุด (อันติมสัจจะ) มีคำกล่าวลักษณะ เป็น สัต จิต อานันตะ ที่ได้เรียกชื่อว่า สัต ก็เป็นเพราะเป็นการแสดงถึงความมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร (Existence) ชื่อว่า จิต คือมีลักษณะเป็นจิตที่บริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลา (pure consciousness) ส่วนอานันตะนั้นเป็นการแสดงลักษณะที่เป็นสุขหรือบันเทิงอยู่เสมอ⁷⁸

⁷⁵ David J. Kalupahana, *A history of Buddhist philosophy* (Honolulu: University of Hawaii Press,1992), p. 11.

⁷⁶ สุนทร ฌ รังษี, *ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 39.

⁷⁷ Gombrich Richard Francis, *Theravada Buddhism : a social history from ancient Benares to modern Colombo* (London: Routledge and Kegan Paul Ltd,1988), p.43.

⁷⁸ Ibid p. 39.

จากคุณลักษณะดังกล่าวมานี้ พรหมันหรือพระเจ้าที่เป็นความจริงสูงสุดนั้นได้รับการอธิบายจนปราศจากคุณลักษณะที่เป็นบุคคลลักษณะได้ หมายความว่า พรหมันที่เป็นความจริงสูงสุดนั้นมิได้มีลักษณะที่เป็นบุคคล หรือเรียกว่า อบุคคลิกพรหมัน (Impersonal Brahman) แต่เป็นสภาวะความจริงสูงสุดอันมีลักษณะทั้งสามประการดังกล่าวมา (สัจ จิต อานันตะ) หรือเรียกพรหมันในลักษณะนี้ได้ชื่ออย่างหนึ่งว่า นิรุกตพรหม มีความหมายคือ พรหมันที่ปราศจากการกำหนดด้วยลักษณะใดๆ ได้ ในทางตรงข้าม พรหมันที่มีลักษณะที่บรรยายได้กำหนดได้นั้น เรียกว่า สคุณพรหมัน คือ พรหมันที่อวดคารมาเป็นพระเจ้าผู้สร้างที่เรียกว่า “อิสวร” นั่นเองแต่พระเจ้าผู้สร้างนี้มีได้มีความจริงแท้ หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของพรหมันที่สูงที่สุด ไม่อาจบรรยายได้นั่นเอง แม้ท่านสังกกราจารย์ก็ได้แสดงความเห็นว่า สคุณพรหมันก็คือ พรหมันเทียมของนิรุกตพรหมันนั่นเอง” ในประเด็นนี้ อคิศักดิ์ทองบุญ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “ลักษณะของสคุณพรหมันเป็นลักษณะของพระเป็นเจ้าตามแนวคิดของตะวันตก ถือเป็นเทวนิยม แต่นิรุกตพรหมเป็นลักษณะของเอกราชนิยม หรือสัมบูรณ์นิยมตามแนวคิดตะวันตก”⁸⁰

มีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่งก็คือว่า ในยุคอุปนิษัตินี้ แม้พระเจ้าที่ว่านี้จะได้รับการพิจารณาจนมิใช่พระเจ้าแบบบุคคล (Personal God) แต่พระเจ้าหรือสิ่งสูงสุดดังกล่าวนี้ก็ยังคงเป็นมีลักษณะเป็นตัวตนหรืออัตตาอะไรบางอย่างที่มีอยู่สูงสุดเป็นหนึ่งเดียว (Monism) เป็นมูลการณ์ให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้แม้พระเจ้าจะมีพระเจ้าที่มีลักษณะเชิงบุคคลก็ตาม แต่ก็ยังคงเป็นอัตตาบางอย่างที่มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นมูลการณ์ของสิ่งต่างๆ ทั้งหลาย ชาวอินเดียส่วนใหญ่ก็เชื่อว่า เมื่อบรรลุมฤโฆณะแล้วชีวิตหรือดวงวิญญาณก็จะกลับคืนเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าที่เป็นอัตตาที่มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ ในยุคอุปนิษัตินี้ ความเชื่อหลักเกี่ยวกับพระเจ้าได้ถูกเปลี่ยนไปจากพระเจ้าที่มีลักษณะแบบบุคคล ที่มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงมีอำนาจและอิทธิพลต่อโลกและมนุษย์ แต่สิ่งหนึ่งที่ยังคงอยู่ก็คือพระเจ้ายังคงมีลักษณะความเป็นอัตตาหรือตัวตนบางอย่างที่มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย ความเชื่อว่ามีอัตตาหรือตัวตนบางอย่างที่เที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงนี้ จะเป็นแนวความคิดหลักของปรัชญาฮินดูที่เด่นชัดที่สุด ซึ่งค่อนข้างแตกต่างจากพระพุทธรศาสนาซึ่งจะได้พิจารณาต่อไป

มองในแง่นี้พรหมันจึงไม่ต่างจากพระเจ้าในทางตะวันตก เพราะเป็นทั้งพระเจ้าผู้สร้างโลกและสิ่งต่างๆ (เป็นมูลการณ์หรือปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย) ในเมื่อสิ่งต่างๆ วิวัฒนาการมาจากพรหมันนี้

⁷⁹ อังใน อคิศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2540), หน้า 15.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ฐานะนักบวชตรีศรัทธา อรชุนจึงออกศึกสงคราม และได้รับชัยชนะในครั้งนั้นด้วย แก่นแท้ของกัมภีร์ภควทศาคำสอนชี้ให้เห็นว่า พระเจ้าสูงสุดนั้น ดำรงอยู่ เป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่งเป็นอันดิมสัจจะ การเชื่อในความจริงสูงสุดนี้จึงแสดงออกมาในรูปของ ชฎานโยคะ คือความรู้แจ้งในอาตมันหรือตัวตนที่เป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าสูงสุด กรรมโยคะ คือการกระทำตามหน้าที่อันเป็นไปตามพระประสงค์ของพระเจ้า และ ภักติโยคะ คือ ความศรัทธา ให้บริการแก่พระเป็นเจ้าโดยปราศจากการหวังตอบแทน ด้วยองค์ประกอบทั้งสามรวมกันเป็น “โยคะ” ซึ่งแปลว่า “รวม” ในความหมายคือ การปฏิบัติทั้งสามประการดังกล่าวมานี้จะทำให้เกิดการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าสูงสุด ในทัศนะของกัมภีร์ภควทศาคำสอน เป้าหมายชีวิตมนุษย์คือการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าหรือพรหม⁸⁴ เมื่อร่างกายแตกดับ อาตมันย่อยหรือชีวาตมันจะรวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับพระเจ้าหรือพรหมันสูงสุด เหมือนการเปลี่ยนเสื้อผ้าจากชุดเดิมเป็นชุดใหม่ แต่คนใต้อาตมันย่อยหรือชีวาตมัน) ก็คือคนเดิมนั่นเอง ด้วยความรู้แจ้งในอาตมันและกระทำด้วยภักติต่อพระเจ้าเสมือนตนเองเป็นเพียงเครื่องมือของพระเจ้าแล้ว ผู้กระทำก็จะไม่แปรเปลี่ยนด้วยมลทินที่ได้กระทำไป ด้วยเหตุผลเช่นนี้ การกระทำของอรชุนจึงไม่เป็นบาป แม้จะได้ทำสงครามกับญาติพี่น้องก็ตาม แนวความคิดเรื่องพระเจ้าสูงสุดในกัมภีร์ภควทศาคำสอนนี้ได้รับอิทธิพลมาจากกัมภีร์อุปนิษัตคือรับแนวความคิดเรื่องพระเจ้าสูงสุด (พระพรหม) มาอธิบายในรูปของเรื่องราวโดยมีความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดเป็นฐานรองรับ

โดยสรุปแล้ว ในปรัชญาอินเดีย แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องกรรมก็ดี (การเกิด-ตาย) เรื่องวรรณะก็ดี เรื่องการบรรลุเป้าหมายสูงสุดก็ดี (โมกษะ) หรือแม้เรื่องประกอบพิธีบูชาัญญต่างๆ ล้วนผูกโยงกับความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดอย่างแยกไม่ออก ตั้งแต่ยุคก่อนพระเวทมาจนถึงยุคพุทธกาล ความเชื่อเรื่องพระเจ้าสูงสุด จึงมีอิทธิพลอยู่เบื้องหลังระบบปรัชญาอินเดียอย่างแยกไม่ออก แนวความคิดและความเชื่อเหล่านี้คือบริบททางสังคมอินเดียที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น

เราจะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้าหรือสิ่งสูงสุดเป็นความเชื่อที่ก่อเกิดและพัฒนาสืบต่อมา พร้อมกับได้รับการอธิบายตามลัทธิและความเชื่อตามยุคตามสมัยของปรัชญาอินเดียอย่างต่อเนื่อง จนอาจจะถือได้ว่า ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นแกนหลักของระบบปรัชญาอินเดียอย่างแยกไม่ออก ภาพของพระเจ้าที่เห็นได้ชัดเมื่อเราพิจารณาความเชื่อดังกล่าวนี้ เราอาจจะสรุปได้เป็นสองลักษณะด้วยกันคือ พระเจ้าเชิงตัวบุคคลและพระเจ้าเชิงนามธรรมกล่าวคือ

⁸⁴ Nikunja Vihari Banerjee, *The Spirit of Indian Philosophy* (India: Arnold-Heinemann Publishers Pvt. Ltd, 1974), P. 43.

ในยุคแรกๆ นั้นความเชื่อในสิ่งสูงสุดที่วางนี้ยังให้ภาพพระเจ้าแบบเป็นบุคคลซึ่งเป็นผลมาจาก ในยุคเริ่มต้น พวกอารยันเชื่อว่า มีสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติและมีอำนาจประจำธรรมชาติต่างๆ ซึ่งในยุคนี้ได้รับการเรียกขานพระเจ้าต่างๆ มากมายตามหน้าที่ที่พระเจ้าประจำอยู่ในธรรมชาตินั้นๆ ด้วย เช่นพระอาทิตย์ (เทพเจ้าแห่งการสร้างโลก) พระวายุ (เทพพระเจ้าแห่งลม) พระวรุณเทพเจ้าแห่งฝน พระยมเทพเจ้าปกครองชีวิตหลังความตายของมนุษย์ พระอินีเทพเจ้าแห่งไฟ พระรุทระหรือพระอิศวรเทพเจ้าแห่งความครุร้าย เป็นต้น ยุคนี้เป็นยุคพหุเทวนิยม (Polytheism) แต่ต่อมาความเชื่อในเรื่องสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดดังกล่าวนี้ก็ได้พัฒนามาเป็นความเชื่อว่ามีเทพเจ้าองค์เดียว (Monotheism) ที่มีอำนาจเหนือกว่าเทพเจ้าองค์อื่นๆ มีชื่อเรียกว่า ประชาบดี พระเจ้าเหล่านี้มีความหมายในเชิงพระเจ้าที่เป็นตัวบุคคลซึ่งเกิดจากความเชื่อในการเปรียบเทียบกับมนุษย์ว่าพระเจ้าเหล่านี้ยังคงมีรูปร่างคล้ายกับมนุษย์

แต่ภายหลังต่อมา ความเชื่อดังกล่าวนี้ได้รับการอธิบายแตกต่างไปจากเดิม สิ่งสูงสุดที่วางนั้นมิได้มีความหมายเป็นพระเจ้าหรือเทพเจ้าที่มีลักษณะแบบบุคคลดังที่กล่าวมา แต่มีความหมายในเชิงนามธรรมบางอย่างแต่ยังทรงอำนาจและเป็นต้นกำเนิดให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น เป็นสิ่งสูงสุดที่มีอยู่หนึ่งเดียวเป็นปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเรียกชื่อเป็นต่างๆ เช่น “พรหมัน” บ้าง “ปรพพรหมัน” บ้าง “ปรมาตมัน” บ้าง ซึ่งยุคนี้เรียกว่า “เอกนิยม (Monism)” เราจะเห็นแนวความคิดเช่นนี้ได้ชัดในยุคอุปนิษทซึ่งได้อธิบายพระเจ้าดังกล่าวนี้ว่าเป็นสิ่งสูงสุดบางอย่าง ปราศจากลักษณะเชิงบุคคล ซึ่งไม่สามารถพูดและอธิบายถึงลักษณะได้ (นิรุกฎพรหม) แต่ก็เป็นสิ่งสูงสุดที่มีลักษณะเป็นอัตตาหรือตัวตนบางอย่างที่มีอยู่เป็นที่มาหรือปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย (ซึ่งคัมภีร์อุปนิษทเรียกว่า สัต จิต อานันตะ คือมีลักษณะเป็นจิตหรือสิ่งที่มีความรู้สึกอะไรบางอย่าง เป็นอัตตาหรือตัวตนใหญ่สุดที่มีอยู่ยั่งยืนไม่เปลี่ยนแปลง เป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ชาวอินเดียนับถือสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดเช่นกันแม้มิได้เรียกว่า “พระเจ้า” เหมือนตะวันตกเรียก สิ่งที่มีอำนาจสูงสุดที่วางนี้ได้รับการตั้งชื่อว่า “พระพรหม” บ้าง “อาตมัน” บ้าง หรือ “พรหมัน” บ้าง “ปรพพรหมัน” บ้าง หรือ “ปรมาตมัน” บ้าง แม้ว่าชื่อเหล่านี้จะแตกต่างกันแต่โดยความหมายแล้วต่างก็มีนัยที่พยายามจะสื่อถึงสิ่งเดียวกันว่า “มีสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดเป็นบ่อเกิดหรือปฐมเหตุให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น” สรรพสิ่งไม่ว่าสิ่งใดล้วนแต่มีที่มาจากสิ่งนี้

3.2 ความคิดเรื่องพระเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาท

ที่ผ่านมาเราได้เห็นแล้วว่า แนวความคิดในปรัชญาอินเดียก่อนแต่พุทธกาลนั้นมีบรรยากาศอันเต็มไปด้วยความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุด ซึ่งเป็นความเชื่อที่ฝังแน่นกับวิถีชีวิตของชาวอินเดียอย่างแยกไม่ออก พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางบริบทความคิดเหล่านี้ พระพุทธเจ้าเองก็ทรงพระชนม์อยู่ในช่วงประมาณปลายยุคพระเวทของประวัติศาสตร์อินเดีย⁸⁵ การที่ต้องทรงสอนพุทธธรรมท่ามกลางวัฒนธรรมแบบพราหมณ์ และความเชื่อตามลัทธิต่างๆ ของพวกสมณะสมัยนั้น ทำให้ปฏิเสธไม่ได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาในลัทธิความเชื่อเหล่านั้น ทำให้ของพระพุทธเจ้าที่มีต่อทศนะเหล่านั้นมีทั้งทรงยอมรับ ปรับเปลี่ยน ปฏิเสธ และทรงนิ่งเฉยก็มีบ้าง แต่ทำที่ดังกล่าวมานั้น ไม่ปรากฏว่าพระองค์ทรงใช้วิธีการอันรุนแรง พระธรรมปิฎกได้ให้ข้อสังเกตในการสั่งสอนพุทธธรรมไว้ว่า “ไม่ทรงนิยมหักล้างความเชื่อเดิมในรูปถ้อยคำที่ใช้ ทรงหักล้างเฉพาะแต่ความเชื่อถ้อยที่แฝงอยู่เป็นความหมายของถ้อยคำเหล่านั้นเท่านั้น กล่าวคือไม่ทรงปฏิเสธหรือขัดแย้งด้วยวิธีอันรุนแรง ทรงนิยมการเปลี่ยนแปลงแบบไม่รู้สีก้าว หรือแบบโอนอ่อนผ่อนตามมากกว่า”⁸⁶

ดร.ลาด มณี โชคดี ได้กล่าวว่าการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวิจารณ์หลักคำสอนอย่างน้อย 2 ประการคือ (1) หลักคำสอนการประกอบพิธีบูชาอัญญู และ (2) หลักคำสอนเรื่องระบบวรรณะ⁸⁷ แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวความเชื่อเหล่านี้มีที่มาจากแนวความคิดพื้นฐานเดียวกัน คือเชื่อว่ามีพระเจ้าหรือความจริงที่มีอำนาจสูงสุดอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เราเห็นนี้

หากเราจะตั้งคำถามว่า พระพุทธเจ้าทรงมีทัศนคติต่อสิ่งสูงสุดอันเป็นมูลการณ์ของสิ่งทั้งหลายนี้ไว้อย่างไร มีจริงหรือไม่ คำถามดังกล่าวนี้ไม่อาจตอบได้ง่ายนัก เพราะพระพุทธองค์มิได้ทรงมีคำตอบในทันทีว่า มีหรือไม่มี เหตุผลก็เพราะว่าคำถามที่ว่านี้วางอยู่บนพื้นฐานทางอภิปรัชญาซึ่งเราก็คงทราบว่าพระองค์ทรงมีท่าทีไม่ตอบปัญหาทำนองนี้โดยตรงไปตรงมา แต่อย่างไรก็ตาม คำตอบที่ว่านี้เราจะได้อีกโดยอ้อมจากการตีความท่าทีที่พระองค์ทรงมีต่อความคิดเห็นดังกล่าว กล่าวคือ ต้องอาศัยการตีความจากคัมภีร์ที่แสดงหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว เพื่อหาความหมายอันจะนำไปสู่

⁸⁵ Gombrich, Richard Francis, *Theravada Buddhism: a social history from ancient Benares to modern Colombo* (London: Routledge and Kegan Paul Ltd, 1988), p.32.

⁸⁶ พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม* (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 8. (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่พระพรหมคุณาภรณ์)

⁸⁷ ลาด มณี โชคดี, *พราหมณ์ พุทธ ฮินดู, แปลและเรียบเรียงโดย กรุณา กุศลลาภ* (กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2536), หน้า 30.

คำตอบต่อเรื่องดังกล่าว ในการพิจารณาเรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยใช้วิธียกใจความพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวขึ้นแสดง (ในบางครั้งอาจมีการเล่าเรื่องให้สั้นลงในพระสูตรที่มีเนื้อหานานยาว) หลังจากนั้นจึงจะพิจารณาและตีความพระสูตรดังกล่าว ในการทำเช่นนี้อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อให้ผู้อ่านได้พิจารณาเนื้อหาพระสูตรที่เป็นตัวคัมภีร์ขั้นต้นโดยปราศจากข้อคิดเห็นและการตีความของผู้วิจัย อันจะทำให้ผู้อ่านได้สัมผัสส่วนที่เป็นเนื้อหาคัมภีร์วรรณกรรมขั้นต้นของพระไตรปิฎกที่บันทึกเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ไว้เป็นอย่างไร

อย่างไรก็ตาม การพูดเรื่องพระเจ้าในพระสูตรเหล่านี้มีวิธีพูดหลายแบบ ผู้วิจัยคิดว่า เราอาจจัดเข้าเป็นความคิด (Concept) หลักๆ สามประเด็นด้วยกันคือ ประเด็นด้านจักรวาลวิทยา (Cosmology) ได้แก่ พรหมชาตสูตรและอภิกขุสูตร, ประเด็นด้านญาณวิทยา (Epistemology) ได้แก่ เควัชชาสูตร และประเด็นด้านจริยศาสตร์ (Ethics) ได้แก่ มหาโพธิชาดก และติดตสูตร ซึ่งมีเนื้อหารายละเอียดในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

3.3 พระสูตรที่เกี่ยวข้อง

ก. ประเด็นด้านจักรวาลวิทยา (Cosmology)

พรหมชาตสูตร : ในพระสูตรนี้เล่าว่า มีพรหมณ์สองคนชื่อ สุปปียปริพาชกและพรหมทัตตมาพบมีความเห็นไม่ตรงกันในพระพุทธเจ้า คนหนึ่งกล่าวชมพระพุทธเจ้า ส่วนอีกคนก็กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนั้นจากเหล่าภิกษุที่ได้ยินพรหมณ์สองคนนี้ถกเถียงกัน จึงทรงตรัสว่าไม่ควรยินดีหรือ โกรธแค้นเมื่อได้ยินทั้งผู้ที่กล่าวชมพระองค์และติเตียนพระองค์ เพราะถ้าแม้แต่โกรธเคืองก็จะไม่สามารถรู้ได้ว่าคำที่เขาเหล่านั้นถูกหรือผิด และถ้าแม้แต่ชื่นชมยินดี ก็จะเป็นอันตราย^{๘๘} ถ้าเรื่องที่ชมนั้นเป็นจริงก็ควรจะยืนยันว่าจริงเพราะเหตุไร มีในพระพุทธองค์หรือไม่ เช่นเดียวกันกับเรื่องที่เขากล่าวติเตียนก็ควรยืนยันตามความเป็นจริงในลักษณะดังกล่าว มีข้อความส่วนหนึ่งในพระสูตรนี้ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า หากมีคนชมพระองค์ว่า พระองค์ปฏิบัติธรรมาหรือบางอย่างที่เที่ยงแท้ซึ่งเป็นทศนะที่เรียกว่า สัสสตทัญญู ก็ขอให้เหล่าภิกษุยืนยันว่าเรื่องนี้เป็นความจริง เป็นเรื่องที่ถูกต้อง แล้วพระองค์ก็ได้ตรัสแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงปฏิบัติธรรมาที่เชื่อว่ามีธรรมาหรือบางสิ่งบางอย่างที่เที่ยงแท้อย่างไร รวมทั้งทศนะที่เห็นว่าทุกสิ่งขาดสูญซึ่งเรียกว่า อจเจตทัญญู ซึ่งพระองค์ก็ปฏิบัติด้วยเช่นกันในพระสูตรนี้ เมื่อรวมทศนะที่พระองค์ปฏิบัติในพระสูตรนี้แล้วมี 62 ทศนะซึ่งเรารู้กันดีโดยชื่อว่าทัญญู 62 นั้นเอง ในพระสูตรนี้มี

^{๘๘} ที.ม.9/1.

ปรากฏทัศนะเรื่องพระพรหมหรือพระเจ้าที่พวกพราหมณ์พากันเชื่อว่ามิได้อยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ทัศนะเรื่องพระพรหมหรือพระเจ้าสูงสุดนี้ผูกโยงกับความเที่ยงแท้บางอย่างกล่าวคือเชื่อว่า ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอันไม่เที่ยงแท้ นั้นมิได้อยู่สิ่งหนึ่ง ที่เที่ยงแท้แน่นอน ทัศนะเช่นนี้คือการยืนยันว่ามีบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง (ซึ่งเรียกว่าเอกัจฉตัสสคตวาท) ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมัยบางคราวบางคราวโดยระยะเวลาชั่วนานาน ที่โลกนี้พิเนาศ เมื่อโลกกำลังพิเนาศอยู่โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอากาศพรหม สัตว์เหล่านั้น ได้สำเร็จทางใจมีปิติเป็นอาหารมีรัศมีข่านออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลชั่วนานาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย มีสมัยบางคราวบางคราวโดยระยะเวลาชั่วนานานที่โลกนี้กลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่ วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า ครั้งนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นอากาศพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้นั้นก็ได้สำเร็จทางใจมีปิติเป็นอาหารมีรัศมีข่านออกจากกายตนเองสัตว์จรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลชั่วนานาน เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานนั้นแต่ผู้เดียวเป็นเวลานานจึงเกิดความกระสันความคิดขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นก็จุดจากชั้นอากาศพรหมเพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหม เป็นสหัชของสัตว์ผู้นั้น แม้สัตว์พวกนั้นก็สำเร็จทางใจมีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีข่านออกจากกายตนเองสัตว์จรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้น สิ้นกาลชั่วนานาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เราเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นดองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บังการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้ว และกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้เรานิรมิต ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า เราได้มีความคิดอย่างนี้ก่อนว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ความตั้งใจของเราเป็นเช่นนี้และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญนี้แลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นดองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บังการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดา ของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พวกเราอันพระพรหมผู้เจริญนี้ นิรมิตแล้ว ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าพวกเราได้เห็นพระพรหมผู้เจริญนี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดภายหลัง ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกนั้น ผู้ใดเกิดก่อน ผู้นั้นมีอายุยืนกว่า มีศิวพรรณกว่า มีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้ที่เกิดภายหลังมีอายุน้อยกว่า มีศิวพรรณทรามกว่า มีศักดิ์น้อยกว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นฐานะที่จะมีได้แลที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุดจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้เมื่อมาเป็นอย่างนี้แล้วก็ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเป็นเครื่องเผากเลส อาศัยความเพียรที่คั่งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบแล้วบรรลุเจโตสมาธิอันเป็นเครื่องคั่งมั่นแห่งจิต ตามระลึกถึงขันธที่เคส อาศัยอยู่ในกาลก่อนนั้น ได้หลังแค่นั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้ใดแลเป็นพรหม เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ ไม่มีใครข่มได้ เห็นดองแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้นิรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บังการ เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น พระพรหมผู้เจริญใดที่นิรมิต

พวกเรา พระพรหมผู้เจริญนั้นเป็นผู้เที่ยง ชั่งอิน คงทน มีอันไม่แปรผันเป็นธรรมดา จักตั้งอยู่เที่ยงเสมอไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเรา ที่พระพรหมผู้เจริญนั้นนิรมิตแล้วนั้นเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ชั่งอิน มีอายุน้อย ยังต้องจุติมาเป็นอย่างนี้ เช่นนี้ อูกรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นฐานะที่ ๑ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง อาศัยแล้ว ปรารถแล้ว จึงมีทิวฐิวว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติสัตตาคาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง”⁸⁹

นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเหตุผลต่ออีกสามประการที่ก่อให้เกิดการเข้าใจว่ามีบางอย่างที่เที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง เหตุผลก็คล้ายกับข้างบนนี้ คือ การอ้างความทรงจำที่ปรากฏเวลาที่เข้ามาเพื่อคอยคิดข้างคั่นและการใช้เหตุผล (ครรรกะ) ว่ามีพระเจ้าหรือสิ่งที่เที่ยงแท้เป็นมูลการณ์ของโลก จึงทำให้เกิดความเชื่อว่ามีพระเจ้าที่เที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นมูลการณ์ของโลกและมนุษย์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปว่า ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดที่เที่ยงแท้มาจากความเข้าใจอันเกิดจากความยึดถือไม่รู้เหตุปัจจัยตามความเป็นจริง

“ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า ความเห็นเหล่านี้บุคคลถือไว้อย่างนั้นแล้ว ยึดไว้อย่างนั้นแล้ว ย่อมพาให้มีคดียังนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และตถาคตย่อมรู้เหตุนี้แน่ชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิด ความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับอุบายพาออกไปจากเวทนาเหล่านั้น ตามความเป็นจริง จึงทราบความดับเฉพาะคนแล้ว หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น”⁹⁰

มีพระสูตรที่ปฏิเสธพรหมคล้ายๆ กันนี้อีกพระสูตรหนึ่งชื่อปาฎิกสูตร⁹¹ ซึ่งเป็นบันทึกข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุชาวปริพาชก พระสูตรนี้มีเนื้อหาทำนองเดียวกันกับพรหมชาลสูตร มีข้อแตกต่างเล็กน้อยคือ ในปาฎิกสูตรพระพุทธเจ้าไม่ได้เริ่มด้วยความเห็นว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง (เอกัจจัตตตวาตะ) แต่ทรงตรัสตอบตรงๆ หลังจากมีผู้ถามพระองค์เกี่ยวกับพระพรหมผู้สร้างโลก ดังข้อความต่อไปนี้

“อูกรภิกษุคะ มีสมณพราหมณ์บางพวกบัญญัติสิ่งที่โลกสมมุติว่าเลิศว่า พระอิศวรทำให้ ว่าพระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติสิ่งที่โลกสมมุติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่าพระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์จริงหรือ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถูกเราดูมอย่างนี้ แล้วยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เราจึงถามต่อไปว่า พวกท่านบัญญัติสิ่งที่โลกสมมุติว่าเลิศ ว่าพระอิศวรทำให้ ว่าพระพรหมทำให้ ตามลัทธิอาจารย์ มีอย่างไร สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราดูมอย่างนี้ เมื่อตอบไม่ถูก จึงย้อนถามเรา เราถูกถามแล้วจึงพยากรณ์ว่า ท่านทั้งหลาย

⁸⁹ ที.ม. 9/31-34.

⁹⁰ ที.ม. 9/34.

⁹¹ ที.ปา. 11/13-15.

มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยระยะเวลาชดชวย ช้านาน ที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภิสรรพหม”
 เนื้อความต่อไปเหมือนกันกับพรหมชาลสูตรข้างต้นที่กล่าวมานั้น

ในท้ายพรหมชาลสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าความยึดถือจนเกิดเป็นทิฏฐิหรือความเชื่อว่ามี อตตะหรือมีบางอย่างที่เที่ยงแท้ เป็นต้นนี้มีพื้นฐานมาจากผัสสะคือการกระทบกันระหว่างผู้รู้กับโลก ภายนอกซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สมณะและพราหมณ์เหล่าใดมีความเห็นว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตะและโลกว่า มีบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยเหตุผล 4 ประการ เขาเหล่านั้น เว้นผัสสะแล้วจะรู้สึกได้ นั้น ไม่มีทางเป็นไปได้... ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น สมณะและพราหมณ์เหล่าใดมีความเห็นว่า เที่ยง ย่อมบัญญัติอัตตะและโลกว่าเที่ยง...สมณพราหมณ์ เหล่านั้นทุกจำพวก ถูกผัสสาชณะทั้ง 6 กระทบ ย่อมเสวยเวทนา เพราะเวทนาของสมณะและ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นปัจจัยจึงเกิดคัมหา เพราะคัมหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็น ปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส ภิกษุทั้งหลายเมื่อใดภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณและโทษ แห่งผัสสาชณะทั้ง 6 กับทั้งอุปายาสสำหรับพาออกไปจากผัสสาชณะเหล่านั้น เมื่อนั้น ภิกษุนี้ย่อมรู้ชัด ยิ่งกว่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด”⁹²

อักษณสูตร : ในพระสูตรนี้เล่าว่า วาเสฏฐะกับภาร์ทวาหะเคยเป็นพราหมณ์มาบวชใน พระพุทธศาสนา ถูกต่อว่าจากพวกพราหมณ์ว่า ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่ถือได้ว่าเป็นวรรณะ ประเสริฐ เป็นวรรณะขาว เป็นบุตรของพรหม เกิดจากปากพรหม เป็นทายาทของพรหม แล้วมา บวชในวรรณะที่ทรามในสำนักของพระพุทธเจ้าทำไม ท่านทำสิ่งที่ไม่สมควรเลย ทั้งสองถูกต่อว่า จากพวกพราหมณ์ด้วยถ้อยคำที่เหยียดหยามรุนแรง เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสตามทราบความนั้น พระองค์ได้แสดงว่า แท้จริงแล้วพวกพราหมณ์ทั้งหลายที่อวดอ้างว่าตนเองประเสริฐ เป็นบุตรของ พรหมนั้นก็เกิดมาจาก “ช่องกลอด” ของพราหมณ์⁹³ ไม่ได้มาจากพรหมแต่อย่างใด ความเชื่อใน เรื่องระบอบวรรณะของพวกพราหมณ์นั้นเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง พวกพราหมณ์รู้ความจริงไม่หมด รู้ อคติของพวกเขาไม่ได้ จึงพากันยืนยันความเชื่อในเรื่องวรรณะที่เช่นนั้น แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรง แสดงที่มาของความเชื่อเรื่องวรรณะ 4 ตามลำดับดังต่อไปนี้

⁹² ที.ม. 9 / 78.

⁹³ ที. ปา. 11/51.

“ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะเวลาอีกชาวช้านานที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ โดยมากเหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภิสรรพหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลอีกชาวช้านาน ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ มีสมัยบางครั้ง บางคราว โดยระยะเวลาอีกชาวช้านาน ที่โลกนี้จะกลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่โดยมาก เหล่าสัตว์พากันจูดิจจากชั้นอภิสรรพหมลงมาเป็นอย่างนี้ และสัตว์นั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงามสถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลอีกชาวช้านาน ก็แหละ สมัยนั้นจักรวาลทั้งสิ้นนี้แลเป็นน้ำทั้งนั้น มีคมนแลไม่เห็นอะไร ดวงจันทร์และ ดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ยังไม่ปรากฏ กลางวันกลาง คคืนก็ยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ยังไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ เพศชายและเพศหญิงก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลาย ถึงซึ่งอันนับเพียงว่าสัตว์เท่านั้น ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ ครั้นต่อมา โดยล่วงระยะเวลาอีกชาวช้านาน เกิดจันดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นเหมือนนมสดที่บุคคลเคี้ยวห้วงวดแล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นผาอยู่ข้างบน ฉะนั้นจันดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างใด ฉะนั้น มีรสอร่อยจางรสขี้ เล็กอันหาโทษมิได้ ฉะนั้น ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งเป็นคน โลกินพูดว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่จักเป็นอะไร แล้วเอาน้ำช้อนจันดินขึ้นลองลิ้มดู เมื่อเขาเอาน้ำช้อนจันดินขึ้นลองลิ้มดูอยู่ จันดินได้ซาบซ่านไปแล้ว เขาจึงเกิดความอยากขึ้น ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ แม้สัตว์พวกอื่นก็พากันกระทำตามอย่างสัตว์นั้นเอาน้ำช้อนจันดินขึ้นลองลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นพากันเอาน้ำช้อนจันดินขึ้นลองลิ้มดูอยู่ จันดินได้ซาบซ่านไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเกิดความอยากขึ้น ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพยายามเพื่อจะปั้นจันดินให้เป็นคำๆ ด้วยมือแล้วบริโภค ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ ในคราวที่พวกสัตว์พยายามเพื่อจะปั้นจันดินให้เป็นคำๆ ด้วยมือแล้วบริโภคอยู่นั้น เมื่อรัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไปแล้ว ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรปรากฏแล้ว กลางคืนและกลางวันก็ปรากฏ เมื่อ กลางคืนและกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่งและกึ่งเดือนปรากฏอยู่ ฤดูและปีก็ปรากฏ ดูกรวาเสฏฐะและการทวาทะ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล โลกนี้จึงกลับเจริญขึ้นมาอีก”^{๙๔}

ในพระสูตรนี้ยังเล่าต่อไปด้วยว่า สัตว์เหล่านั้น เมื่อเคี้ยวกินจันดิน ไปนานๆ แล้วเกิดมีผิวพรรณทรมานขึ้นหลังจากนั้นจันดินก็ได้กลายเป็นกระบิดิน -ครือดิน - ข้าวสาลี (ข้าวสุกไม่มีเปลือก) - ข้าวสาลีมีเปลือก สัตว์เหล่านี้ก็บริโภคสิ่งเหล่านี้เป็นอาหารแล้วเกิดมีสีผิวแตกต่างกันแล้วเกิดการคูดูกูหมิ่นกันเป็นลำดับมา นักเข้าก็เกิดการสะสม การแย่งชิงอาหาร การลักขโมยและโกหกหลอกลวง ต่อมาก็ได้มีการตั้งผู้ปกครองดูแลที่เรียกว่า กษัตริย์ เพื่อดูแลผลประโยชน์ แต่นั้นมา ระบบวรรณะที่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สูทร ก็มีขึ้นเป็นระบบสังคม การเกิดขึ้นของโลกและจักรวาลตลอดถึงมนุษย์และระบบสังคมเป็นวิวัฒนาการตามธรรมชาติเช่นนี้

^{๙๔} ที. ปา. 11/57.

ข. ประเด็นด้านญาณวิทยา (Epistemology)

เดวิด ฮูม: ในพระสูตรนี้บันทึกว่า วาเสฏฐะกับภราทวาชมาพบถกเถียงกันเรื่องวิธีการ (ทาง) เข้าถึงพรหม ทั้งสองต่างอ้างทัศนะของพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์คนสำคัญๆ ที่บอกว่าวิธีนี้ เข้าถึงพรหมันได้และต่างก็ยืนยันทัศนะของพราหมณ์ไม่ตรงกันเกิดการเถียงกันไม่ได้ข้อยุติ จึงพากัน ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัย พระพุทธองค์ได้ตรัสถามวาเสฏฐะมาพบว่า ท่านคิดว่า ทางที่พวกพราหมณ์เหล่านั้นบอกเป็นทางที่จะเข้าถึงพรหมได้หรือ วาเสฏฐะยังคงยืนยันว่าเป็นทางที่สามารถเข้าถึงได้ แม้พราหมณ์แต่ละคนจะมีทัศนะในเรื่องทางเข้าถึงพรหมไม่ตรงกันนัก นั่นไม่ใช่ประเด็นสำคัญเพราะท้ายที่สุดต่างก็เป็นทางที่จะเข้าถึงการอยู่ร่วมกับพรหมได้เปรียบเหมือนทางหลายทางที่นำไปสู่หมู่บ้านเดียวกัน แต่ละทางก็สามารถไปถึงหมู่บ้านได้เท่าๆ กัน เพราะฉะนั้น แม้จะมีหลายทางตามความเห็นของพราหมณ์เหล่านั้น แต่ก็นำไปสู่ทางเป้าหมายเดียวกันคือการเข้าถึงพรหม พระพุทธองค์ได้ถามต่อ ไปอีกว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น พราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพทก็ดี อาจารย์ของพราหมณ์พวกนั้นก็ดี ปาจารย์ (อาจารย์ของอาจารย์) ของพราหมณ์พวกนั้นก็ดี เหล่าฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์พวกนั้นก็ดี ต่างเคยเห็นพรหมหรือเมื่อวาเสฏฐะตอบว่า พราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่เคยเห็น พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า

“วาเสฏฐะ เป็นอันว่า พวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ไม่รู้จักพรหม ไม่เคยเห็นพรหม แต่แสดงหนทางเพื่อความอยู่ร่วมกับพรหมว่า ‘หนทางนี้แหละเป็นทางตรง เป็นทางจริง เป็นหนทางนำออก เป็นทางที่จะพาผู้ดำเนินไปสู่ความอยู่ร่วมกับพรหม’ ข้ออ้างของพราหมณ์เหล่านี้เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ วาเสฏฐะ อุปมาเหมือนคนตาบอดเกาะหลังกันเป็นแถว คนคันก็มองไม่เห็นอะไร คนกลางก็มองไม่เห็นอะไร คนหลังก็มองไม่เห็นอะไร เหล่าพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทพวกนี้ก็เจกเช่นฉนั้น คนแรกก็ไม่เคยเห็นพรหม คนกลางก็ไม่เคยเห็นพรหม คนท้ายก็ไม่เคยเห็น ข้ออ้างของพราหมณ์ผู้จบไตรเพทเหล่านั้นจึงเป็นอันน่าขบขัน ไร้สาระ และว่างเปล่า...”⁹⁵

ในพระสูตรเดียวกันนี้ พระพุทธองค์ยังทรงให้เหตุผลปฏิเสธการเข้าถึงพรหมของพราหมณ์เหล่านั้นว่า ละทิ้งคุณสมบัติของการอยู่ร่วมกับพรหม อีกทั้งพราหมณ์มีคุณสมบัติต่างจากพรหม พราหมณ์กับพรหมจึงมาเปรียบเทียบคุณสมบัติกันไม่ได้และการจะเข้าถึงพรหมหรืออยู่ร่วมกันจึงเป็นไปได้ไม่ได้ เหตุผลที่ว่านี้ก็คือ พวกรพราหมณ์ต่างก็ยังมีกิเลสมีกามคุณห้าและละนิเวศห้าไม่ได้เลย เมื่อตัวเองยังไม่บริสุทธิ์ยังมีกิเลสอยู่ การเข้าถึงพรหมจะเป็นไปได้ได้อย่างไร พราหมณ์

⁹⁵ ที.ม. 9/371.

เหล่านี้ได้ชื่อว่า ได้ละธรรมที่จะเป็นเครื่องให้เข้าถึงพรหม เมื่อตายไปแล้วจะเข้าถึงความอยู่ร่วมกับพรหมจึงเป็นไปไม่ได้ อีกทั้งเมื่อคุณที่คุณสมบัติของพรหมซึ่งมีคุณสมบัติคือ ไม่มีเครื่องเกาะคือสตรี ไม่มีจิตของเวร ไม่มีจิตเบียดเบียน ไม่มีจิตเศร้าหมอง ทำจิตให้อยู่ในอำนาจได้ ฝ่ายพวกพราหมณ์ยังคงมีเครื่องเกาะคือสตรี มีจิตของเวร มีจิตเศร้าหมอง ทำจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ คุณสมบัตินี้ต่างกันเช่นนี้ พราหมณ์จะเข้าถึงพรหมได้อย่างไร จึงไม่มีทางเป็นไปได้อ⁹⁶ (เหมือนเอาของสองอย่างที่มีคุณสมบัติต่างกันแล้วจะเอามาเป็นของสิ่งเดียวกันย่อมเป็นไปไม่ได้) นั่นย่อมหมายความว่า ผู้ที่จะเข้าถึงการอยู่ร่วมพรหมนั้นต้องมีคุณสมบัติเหมือนกันกับพรหม ในท้ายที่สุดแห่งเดวิซซสูตร วาเสฏฐะได้ถามพระพุทธเจ้าว่าถ้าเช่นนั้นพระองค์ทราบหนทางที่เข้าถึงพรหมได้หรือ พระพุทธองค์ได้ทรงตอบว่าทรงทราบหนทางที่จะเข้าอยู่ร่วมกันกับพรหม ดังที่พระองค์ตรัสว่า

“วาเสฏฐะ ภิกษุเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยอาการอย่างนี้...เมื่อภิกษุตามเห็นนิรวัน 5 เหล่านี้ที่ละได้แล้วในตน ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีปราโมทย์ก็เกิดปีติ เมื่อใจประกอบด้วยปีติกายก็สงบ เมื่อกายสงบก็เสวยสุข เมื่อเสวยสุขจิตก็ตั้งมั่น เธอมีจิตประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่ง ทิศที่ 2 ทิศที่ 3 ทิศที่ 4 ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องขวา ก็อย่างนั้น เธอแผ่เมตตาไปตลอดโลกทั้งสี่ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาอันไพศาลกว้างใหญ่ ไร้ความคิดที่เป็นเวรเป็นภัยแก่ผู้ใดทั้งสี่อันว่าคนเป่าสังข์ผู้มีกำลังย่อมเป่าสังข์ให้ได้อันทั้งสี่ทิศ ฉันทโค กรรมที่ทำด้วย “เมตตาเจโตวิมุคฺติ” ที่อบรมแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่เหลือและไม่ตั้งอยู่ในรูปาวจรและอรุปาวจร ฉันทันเหมือนกัน วาเสฏฐะนี้คือทางสู่ความอยู่ร่วมกับพรหม”⁹⁷

เดวิซซสูตรในช่วงท้ายนี้แสดงให้เห็นว่า การเข้าถึงและอยู่ร่วมกับพรหมคือการปฏิบัติให้มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับพรหม

ก. ประเด็นด้านจริยศาสตร์ (Ethics)

มหาโพธิชาดก: ความเชื่อว่ามนุษย์มาจากการสร้างของพระเจ้ามักจะผูกติดมากับความเชื่อที่ว่าความเป็นไปของชีวิตได้รับการควบคุมดูแลจากพระเจ้า สิ่งที่เราพบเจอในชีวิตถ้าดี เราอาจอ้างได้ว่าก็เป็นเพราะพระเจ้าให้รางวัล ชั่วหรือเลวร้ายนั้นเป็นเพราะพระเจ้าลงโทษ ลึกลับ แล้วการกระทำของมนุษย์มีบางอย่างที่โยงโยงอยู่เบื้องหลัง ไม่ใช่การกระทำอย่างเต็มที่ในตัวเองที่มาจากตัวมนุษย์ล้วนๆ เพราะฉะนั้นบางครั้งมนุษย์จึงอ้างไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำ เพราะสิ่งที่ตนเองทำไปนั้นโยงไปสู่อะไรบางอย่างที่อยู่เบื้องหลังภายนอกตัวเรา ในมหาโพธิชาดก ตอนหนึ่งมีเรื่องเล่าว่า พราหมณ์

⁹⁶ ที.ม. 9/377-381.

⁹⁷ ที.ม. 9/384.

กับพระราชชาติสนทนาเกี่ยวกับเรื่องทีกล่าวถึงการกระทำด้วยความเชื่อบางอย่าง มีความเชื่อว่ากระทำตามคำสั่งของพระเจ้า เป็นต้น ด้วยความเชื่อดังกล่าวเป็นต้นนี้ เขาอาจอ้างไม่ต้องรับผิดชอบการกระทำของตนเอง แล้วทำบาปเสียเองและชักชวนให้คนอื่นทำด้วยก็ได้ดังข้อความต่อไปนี้

“ถ้าพระเจ้าเป็นเจ้าของชีวิต สร้างฤทธิ์ สร้างความพิบาศ สร้างกรรมดีและกรรมชั่วให้แก่โลกทั้งหมดไซ้ ราษฎรผู้กระทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้าของก็ย่อมทำบาปได้ พระเป็นเจ้าของก็ย่อมเป็นด้วยบาปนั้นเอง...ราษฎรผู้มีวาทีว่าหาเหตุมิได้ ๑ ผู้มีวาทีว่าพระเจ้าสร้างโลก ๑ ผู้มีวาทีว่าสุขและทุกข์เกิดเพราะกรรมที่ทำมาก่อน ๑ ผู้มีวาทีว่าขาดสุข ๑ คนที่มีวาทีว่าห้ามิคารมราคาเป็นกิจที่ควรทำ ๑ ทั้ง ๕ คนนี้ เป็นอัสถุราษฎร เป็นคนพาล แต่มีความสำคัญว่าตนเป็นบัณฑิตในโลก คนเช่นนั้นพึงกระทำบาปเองก็ได้ พึงชักชวนผู้อื่นให้กระทำก็ได้ ความคลุกคลีด้วยอัสถุราษฎรมีทุกข์เป็นที่สุด มีผลเผ็ดร้อนเป็นกำไร”^{๙๘}

คิดตลุต: ในพระสุตตรนี้มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้ศรีสกับพวกภิกษุปรารดถึงลัทธิของพวกเคียรดีที่ เป็น อภิริยทธิฎิ คือลัทธิที่มีความเห็นว่ไม่เพียรพยายามที่จะกระทำหรือลงมือทำโดยอ้างเหตุ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันสามทศณะคือ สุขทุกข์มาจากกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อน สุขทุกข์มาจากพระเจ้าบันดาล และสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจย

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเคียรดี ๓ อย่างนี้ ถูกบัณฑิต ไต่ถามซัก ไซ้ไล่เลียงเข้า ย่อมอ้างลัทธิสืบๆ มา ตั้งอยู่ในอภิริยทธิฎิ ๓ อย่าง เป็นไฉน คือ ๑. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทีอย่างนี้ มีทธิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่มีกรรม ที่ได้ทำไว้แต่ก่อนเป็นเหตุ ๒. สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทีอย่างนี้ มีทธิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่มีการสร้างสรรคข์ของอิสรชน (พระเจ้า) เป็นเหตุ ๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาที อย่างนี้ มีทธิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือ อทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่หาเหตุหาปัจจยมิได้... ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์ทั้ง ๓ พวกนั้น พวกที่มีวาทีอย่างนี้ มีทธิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วนแต่มีการสร้างสรรคข์ของอิสรชนเป็นเหตุ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ได้อินว่า ท่านทั้งหลายมีวาทีอย่างนี้ มีทธิ อย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลเสวยนั้น ล้วน แต่มีการสร้างสรรคข์ของอิสรชนเป็นเหตุ จริงหรือ ถ้าสมณพราหมณ์นั้นถูกเรถาม อย่างนี้แล้ว ปฏิญญาว่าจริง เราก็ก่ล่าวกะเขาว่า ถ้าเช่นนั้น เพราะการสร้างสรรคข์ของอิสรชนเป็นเหตุ ท่านทั้งหลายจักต้องฆ่าสัตว์ ต้องลักทรัพย์ จักต้องประทุคกรรมเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย จักต้องพูดเท็จ จักต้องพูดคำส่อเสียด จักต้องพูดคำหาขบ จักต้องพูดคำเพื่อเจ้อ จักต้องมากไปด้วยอภิขณา จักต้องมีจิตพยาบาท จักต้องมีความเห็นผิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลยึดถือการสร้างสรรคข์ของอิสรชนไว้โดยความเป็น แก่นสาร ความพอใจ หรือความพยายามว่า กิจนี้ควรทำหรือ

^{๙๘} พ.ช. 28/59-64.

ว่ากิจนี้ไม่ควรทำ ย่อมจะมีไม่ได้ ก็เมื่อไม่ได้กรรมกิจและอกรรมกิจโดยจริงจึงมันคงคังนี้ สมณวาทะที่ชอบธรรมเฉพาะคน ย่อมจะสำเร็จไม่ได้แก่ผู้มีสติพื้นเพือน ไร่เครื่อง ป้องกัน คุกรภิกษุทั้งหลาย เรามีวาทะสำหรับข่มขี้ที่ชอบธรรม ในสมณพราหมณ์พวกนั้น ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้^{๙๙}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อในเรื่องพระเจ้านั้นบั่นทอนความเพียรพยายามในการกระทำซึ่งทัศนคติดังกล่าวนี้พระพุทธศาสนาจัดอยู่ในทัศนคติที่เรียกว่า อภิปรัชญา คือความเห็นที่ไม่เพียรพยายามที่จะกระทำด้วยอหังการ

3.4 การตีความพระสูตรเหล่านี้โดยผู้วิจัย

ก. ประเด็นด้านจักรวาลวิทยา (Cosmology)

พรหมชาดสูตร: เนื้อหาในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อในเรื่องคัมภีร์กำเนิดหรือผู้สร้างว่าจะต้องมีผู้สร้าง โลกและจักรวาลนี้ที่แท้แล้วเป็นเพราะความสำคัญผิด ความเชื่อในเรื่องผู้สร้างหรือพระพรหมเกิดจากความเข้าใจผิดโดยการรู้เหตุปัจจัยในอดีตไม่หมด ซึ่งความเป็นจริงแล้วพรหมไม่ได้มีอยู่อย่างเที่ยงแท้ มีอำนาจบันดาลใดๆ เพราะพรหมที่เข้าใจว่าตนเป็นพระผู้สร้างก็เป็นพรหมเหมือนกันกับพรหมอื่นๆ ที่เคยอยู่ในอภิปรัชญาพรหมมาก่อน เพียงแต่มาเกิดก่อน ส่วนพรหมเหล่าอื่นมาเกิดหลัง ความเกิดก่อนหลังกันนี้เป็นเหตุให้สำคัญผิดว่าตนเองเป็นพรหมหรือมหาพรหมยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้าง ทั้งยังถูกเข้าใจจากพวกพรหมที่เกิดมาทีหลังว่า ตนเองก็เป็นผู้ถูกสร้างและเนรมิตมาจากพรหมที่เกิดก่อนนี้ ความเข้าใจผิดลักษณะนี้ได้ตกทอดมาสู่โลกมนุษย์ ซึ่งบางส่วนออกบวชบำเพ็ญตนได้ชื่อว่า สมณะและพราหมณ์ แล้วได้ตามระลึกถึงช่วงระยะเวลาที่ตนเป็นพรหม จึงทำให้เกิดความสำคัญผิด ความสำคัญผิดนี้จึงเกิดมาจากการ ไม่รู้และรู้ไม่หมด คือไม่รู้ว่าเป็นพรหมหรือมหาพรหมเป็นเพียงผู้เกิดก่อนเท่านั้น และรู้ไม่หมดเพราะระลึกถึงได้เฉพาะช่วงเวลาที่คุณอยู่เท่านั้นถัดจากนั้นไประลึกถึงไม่ได้

^{๙๙} อัง.เอก-ทุก-คิก. 20/501. (ข้อความในวงเล็บเป็นของผู้วิจัย) คำว่า อิศรชน นี้แปลว่า คนผู้เป็นใหญ่หรือบุคคลผู้เป็นใหญ่ มีความหมายทั้งในระดับแคบที่หมายถึง คนที่เป็นใหญ่ มีอำนาจ เช่นเจ้านาย ไปจนถึงผู้ที่ เป็นใหญ่มีอำนาจคลบล้านกาลให้เกิดการกระทำต่างๆ เป็นพื้นฐานหรือมูลการณ์แห่งการกระทำหรือความเป็นไปทุกอย่าง ซึ่งมีความหมายคือ “พระเจ้า” ทัศนคตินี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อิสวรนิรมิตวาท” ดู พระธรรมปิฎก, ลักษณะพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2537), หน้า 25.

ในพระสูตรนี้มีพระพุทธพจน์บางส่วนที่แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้าเป็นการเกิดขึ้นจากความเข้าใจผิดที่ไม่รู้เหตุปัจจัยตามความเป็นจริง ความเชื่อดังกล่าวก็จะถูกยึดเป็นทฤษฎีหรือทัศนคติขึ้นมา เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจนเกิดเป็นทฤษฎีหรือทัศนคติขึ้นมา ก็จะเป็นฐานแห่งความยึดมั่นซึ่งเรียกว่า อุปาทาน จนทำให้เกิดมิจฉิ มิจฉิขึ้นมา พระพุทธศาสนาถือว่า เพื่อให้หลุดพ้นเราจำเป็นต้องสลายนความยึดมั่นซึ่งเป็นกิเลสให้หมด โดยสิ้นเชิง เป็นไปไม่ได้ที่จะมีความหลุดพ้นกับการมีอุปาทานที่ไปด้วยกัน เป้าหมายของคำสอนในพระพุทธศาสนาคือต้องการกำจัดและสลายนความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) อันเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดกิเลสให้หมดไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเชื่อว่ามีอะไรบางอย่างเที่ยงแท้คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นจนทำให้เกิดทฤษฎีจึงนำไปสู่ความยึดถือซึ่งเรียกว่าอุปาทานในขั้นต่อมา ซึ่งความเชื่อดังกล่าวคลุมมาถึงพระเจ้าด้วยซึ่งยืนยันว่ามีบางอย่างที่เที่ยงแท้ด้วย มองในแง่ของความเชื่อว่ามีอะไรบางอย่างที่เที่ยงแท้คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นอาจเข้าไม่ได้กับความหลุดพ้นตามหลักของพระพุทธศาสนา เพราะความเชื่อดังกล่าวเป็นฐานทำให้เกิดความยึดมั่น (อุปาทาน) จนกลายเป็นทฤษฎีขึ้นมา ในทัศนะของพระพุทธศาสนา เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานนั้นแม้จะมีอย่างเที่ยงแท้คล้ายกับพระเจ้า แต่นิพพานก็ไม่ทำให้เกิดอุปาทาน เพราะนิพพานคือการสิ้นไปแห่งกิเลส การดับกิเลสก็คือการไม่ให้ยึดถือสิ่งใดว่ามีอยู่อย่างเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น การมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ของพระนิพพานจึงเป็นการมีอยู่ในความหมายเฉพาะของการดับกิเลสและดับภพได้อย่างแน่นอน สิ้นเชิง กิเลสไม่สามารถกลับมาได้อีก

ในท้ายพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า การเกิดทัศนคติเช่นนั้นเป็นเพราะการกระทบกันระหว่างตัวผู้รู้กับโลกภายนอก (ผัสสะ) อันก่อให้เกิดความคิดเห็นและความเชื่อต่างๆ มากมาย สังเกตเห็นได้ว่า ทัศนคติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงวิเคราะห์ว่า มีผัสสะ เป็นรากเง่าที่มาแห่งความคิดเห็นต่างๆ หากเราจับจุดและเข้าใจตรงที่การรับรู้อันเกิดจากการกระทบกันระหว่างผัสสะนี้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนเหล่าภิกษุว่า ถ้ารู้ชัดตามความเป็นจริงถึงความเกิดและดับ คุณและโทษแห่งผัสสะทั้ง 6 นี้แล้วก็จะรู้อีกว่าความเชื่อของเหล่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้น เรื่องผัสสะนี้เป็นประเด็นสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงเน้นเพราะในแง่หนึ่ง ไม่ว่าคนเราจะคิด กระทำ หรือแม้แต่อารมณ์ความรู้สึกต่างๆ (เวทนา) ล้วนแต่มีการรับรู้ผ่านมาทางอายตนะทั้งสิ้นเป็น “ทางผ่าน” เราไปกระทบรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นรับรส กายสัมผัสกับสิ่งต่างๆ ใจนึกคิดปรุงแต่งจากการรับรู้ทั้งห้าที่ผ่านมาจากข้างต้นและความทรงจำที่เก็บไว้ ไม่ว่าความคิด ความอ่าน การกระทำ กิเลส คัมภีร์ ศีล ขั้ว หรืออารมณ์หรือความรู้สึกเหล่าใด ล้วนแต่ผ่าน “ทางผ่าน” ทั้งหมดเหล่านี้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งแน่นอน เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงเน้นว่ารับรู้และเข้าใจให้ชัด ณ ตรงจุด “ทางผ่าน” นี้ก็จะเกิดการรับรู้ ความเข้าใจ การกระทำ และอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกต้อง (การรับรู้และเข้าใจอย่างถูกต้องดังกล่าวนี้จะได้นำไปพิจารณาในส่วนความจริงที่พระพุทธศาสนาสอนในประเด็นข้างหน้า)

ความเชื่อว่ามีบางอย่างที่เที่ยงแท้คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้นก็เช่นเดียวกันเกิดขึ้นจากผัสสะระหว่างตัวผู้รู้กับโลกภายนอกมากระทบกันทำให้เกิดความนึกคิดว่า น่าจะมีอะไรบางอย่างที่เป็นแก่นแกนเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งในพระสูตรก็มีพวกที่อ้างความเชื่อดังกล่าวที่มาจากประสบการณ์การปฏิบัติของตนเองและการนึกคิดตรึกตรองเอาเอง

อัครกัญญสูตร: ในพระสูตรนี้ได้แสดงถึงเรื่องต้นกำเนิดของโลก จักรวาลและสิ่งอื่นๆ ว่า สิ่งเหล่านี้วิวัฒนาการเกิดขึ้นเองตามกระบวนการธรรมชาติ¹⁰⁰ ระบบความเชื่อเรื่องวรรณะตามความเชื่ออันมีมาแต่เดิมของพวกพราหมณ์ว่ามาจากการสร้างของพระเจ้านั้นมีวิวัฒนาการตามกระบวนการธรรมชาติเอง ไม่ได้มีพระเจ้าเป็นฐานรองรับแต่อย่างใด การเกิดขึ้นของระบบวรรณะไม่ได้มาจากการสร้างของพระเจ้า จักรวาลนี้มีวิวัฒนาการเป็นวงจรตามกระบวนการ กล่าวคือ ในช่วงสมัยระยะเวลาหนึ่งโลกและจักรวาลนี้จะดับสลายพินาศไป และโดยช่วงระยะเวลาหนึ่งโลกและจักรวาลนี้จะเกิดหรือเจริญขึ้นอีก โลกและจักรวาลนี้มีวิวัฒนาการเกิดและดับมาตามระยะเวลา กล่าวคือเมื่อถึงเวลาหนึ่งก็จะเข้าสู่ยุคที่โลกและจักรวาลนี้เสื่อมสลาย และ โดยอีกช่วงระยะเวลาหนึ่งโลกและจักรวาลนี้จะเจริญขึ้นอีก วิธีปฏิเสธพระเจ้าในพระสูตรนี้ก็คือแสดงว่าสิ่งที่พวกพราหมณ์ยืนยันว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากการสร้างของพรหมนั้นสามารถอธิบายได้ดีกว่าด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ เมื่อปรากฏการณ์ต่างๆที่พราหมณ์อ้างว่าเกิดจากการสร้างของพรหมสามารถอธิบายได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์หมด พระเจ้าก็ไม่จำเป็นจะต้องมีแต่อย่างใด

ข. ประเด็นด้านญาณวิทยา (Epistemology)

เทวิชชสูตร: ใจความสำคัญที่เราได้จากพระสูตรนี้คือ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธพระเจ้าด้วยประเด็นญาณวิทยาในรับรู้ถึงพระเจ้า เพราะพระเจ้าไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ พวกพราหมณ์ที่อ้างวิธีการเข้าถึงพรหมนั้น ไม่มีใครเคยเห็นพรหม เมื่อเป็นเช่นนี้ข้ออ้างของพราหมณ์เหล่านี้จึงใช้ไม่ได้ เพราะไม่เคยเห็นแต่ยืนยันว่ามี การอ้างแบบนี้ไม่ต่างอะไรกับคนตาบอดที่เดินจูงมือกันต่อเป็นแถวยาว คนแรกก็มองไม่เห็นพรหม คนต่อๆ มาก็มองไม่เห็น เมื่อ ไม่มีใครเคยเห็น

¹⁰⁰ ในการวิเคราะห์พระสูตรนี้ ผู้วิจัยมุ่งถึงนัยทางความเชื่อเรื่องพระเจ้าหรือผู้สร้างเท่านั้น (อันเกี่ยวข้องกับหัวข้อญาณวิทยาที่ผู้วิจัยทำอยู่นี้) แต่เนื้อหาในพระสูตรดังกล่าวนี้ยังมีประเด็นที่หลากหลายซึ่งนักวิชาการอย่าง Steven Collins ได้วิเคราะห์ไว้หลายประเด็นด้วยกันทั้งในแง่ของระบบสังคม การเมือง การปกครองและประเด็นข้อวิเคราะห์เชิงศีลธรรม (Moral commentary) โดยพิจารณาทั้งบริบท (Contexts) ของพระสูตรและเนื้อหา (Texts) ของพระสูตรดังกล่าวนี้ ผู้สนใจโปรดดู Steven Collins. "The discourse on what is primary" in *The Journal of Indian Philosophy* (December, 1993), p.301-393.

แล้วจะมายืนยันว่าเข้าถึงพรหมได้อย่างไร นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังเป็นความคิดเห็นอันมีมาแต่เดิมซึ่งได้รับการถ่ายทอดเป็นขนบจารีตทางความเชื่อ ว่า พรหมมีอยู่และมีวิธีการเข้าถึง พวกพราหมณ์ที่ได้รับการบอกสอนกันมาตามสายอาจารย์นั้นล้วนแต่ได้รับการบอกเล่าสืบๆ กันมาเท่านั้น ไม่มีใครเคยเห็นพรหมเลย การถ่ายทอดต่อกันมาโดยปราศจากการพิสูจน์ให้จริง (คือเคยเห็นพรหมด้วยตนเอง) แต่ยืนยันว่ามีเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ข้ออ้างหรือคำสั่งสอนที่มีมาแต่โบราณ โดยการนำสืบๆ ต่อกันมาทางสายอาจารย์นี้ ต่างเป็นข้ออ้างที่ไม่สามารถนำไปสู่การเข้าถึงพรหมได้ เหตุก็เพราะว่าในบรรดาคนเหล่านั้นที่บอกกล่าวสอนนั้น ไม่มีแม้แต่คนเดียวที่จะยืนยันได้ว่าตนเองเคยเห็นพรหม เมื่อไม่เห็นพรหมแต่กลับยืนยันว่าเข้าถึงพรหมได้ จึงเป็นไปไม่ได้ เป็นสิ่งที่เหลวไหลเลื่อนลอย ขัดแย้งกันเองเพราะไม่เห็นแต่ยืนยันว่ามีและเข้าถึงได้ ประเด็นนี้เมื่อนำไปพิจารณาพร้อมกับกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้ใช้ปัญญาพิจารณาก่อนอย่าเพิ่งเชื่อด้วยเหตุผลสืบข้อด้วยกันหนึ่งในนั้นมีข้อหนึ่งที่บอกว่าจะเชื่อโดยสืบๆ กันมา จะทำให้เราเห็นได้ชัดว่า ทำไมวิธีการของพวกพราหมณ์เหล่านี้จึงถูกพระพุทธเจ้าปฏิเสธ

ในตอนท้ายพระสูตรนี้พระองค์ทรงแสดงวิธีการเข้าถึงพรหมว่าการจะเข้าถึงพรหมได้นั้นต้องมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับพรหม การจะมีคุณสมบัติดังกล่าวได้นั้นก็ด้วยการฝึกฝนปฏิบัติที่เริ่มด้วยศีล ละนิวรณ์ห้า เจริญเมตตา เป็นต้น ซึ่งสมบูรณ์ด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างไรก็ตาม การตรัสวิธีการเข้าถึงพรหมเช่นนี้อาจทำให้เกิดข้อสรุปได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงยืนยันพรหมมีอยู่ให้เข้าถึงซึ่งประเด็นนี้มีนักวิชาการบางท่านตีความพรหมในที่นี้เทียบเท่ากับนิพพานในพระพุทธศาสนาว่า

“จากการเปรียบเทียบระหว่างพรหมันหรือพรหมกับพราหมณ์ผู้เรียนจบไตรเพทและการเปรียบเทียบระหว่างพรหมันหรือพรหมกับภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา ทำให้ได้ความรู้ว่า พรหมันหรือพรหมของศาสนาพราหมณ์สูงส่งเท่ากับอรรถผลของพระพุทธศาสนา และได้ความรู้ต่อไปว่า พรหมันซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของศาสนาพราหมณ์นั้น ยังไม่มีพราหมณ์คนใดสามารถบรรลุถึงมาก่อนเลย”¹⁰¹

การตีความดังกล่าวนี้อาจนำไปสู่บทสรุปคือ พรหมันกับนิพพานคือสิ่งเดียวกัน การตีความดังกล่าวอาจเกิดจากการเข้าใจพระสูตรในส่วนที่บอกว่า “เมื่อภิกษุตามเห็นนิวรณ์ห้าเหล่านี้ที่ละได้แล้วในคนละนิวรณ์ห้า เจริญเมตตาเจโตวิมุตติจิน ไม่คิดอยู่ในรูปาวจรและอรุปาวจรนั้น” อย่างไรก็ตาม มีข้อที่น่าสังเกตว่า การละนิวรณ์ 5 ได้ ไม่จำเป็นต้องทำให้คนผู้นั้นเป็นพระอรหันต์เสมอไป

¹⁰¹ อคีสกดิ์ ทองบุญ, “ศึกษาวิเคราะห์พุทธมคิเรื่องพรหมันหรือพรหมของพราหมณ์ที่ปรากฏในคเวิชขสูตร,” ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนศรัณนิจิ รุ่ 46/2542 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 152.

แต่อาจจะเป็นปุถุชนหรือพระอริยบุคคลขั้นอื่นก็ได้ แต่การพูดแบบนี้ก็มีได้หมายความว่า พระอรหันต์ละนิวรณ์ห้ามิได้ พระอรหันต์ละนิวรณ์ห้าได้แน่ แต่ยังมีธรรมขั้นอื่นอีกที่พระอรหันต์ละได้มากกว่านิวรณ์ห้า การเจริญเมตตาเจโตวิมุติ นั่นก็เป็นการปฏิบัติส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา เรียกว่า สมถภาวนา โดยทั่วไปพระพุทธศาสนาสอนว่าเจโตวิมุติต้องมากำกับปัญญาวิมุติ จึงจะสามารถบรรลุนิพพานหรืออรหัตผลได้ การไม่ตั้งอยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจรนั้นไม่จำเป็นต้องแปลว่าตั้งอยู่ในอรหัตผลหรือนิพพาน ในขั้นนี้ พระอนาคามีก็สามารถทำได้ซึ่งเรียกว่าขั้น สัตถุญา เวทขินิโรธ เป็นสมาบัติที่ดับสัตถุญาและเวทนาได้ ซึ่งอยู่ที่รูปาวจรและอรูปาวจร ผู้วิจัยตีความว่า พระสูตรนี้กล่าวถึงพรหมแบบพุทธอันได้แก่เทพพวกหนึ่ง พรหมแบบนี้มีจริง ตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ และพระพุทธศาสนาก็สอนวิธีการที่ชัดเจนว่าทำอย่างไรจึงจะเข้าถึงพรหมชนิดนี้ได้ ไม่เลื่อนลอยเหมือนพรหมที่พวกพราหมณ์สอนว่ามีอยู่ที่ไม่เคยมีใครในหมู่พราหมณ์เคยเห็น อนึ่งพรหมแบบพุทธนี้ไม่ใช่พระเจ้า เป็นเทพชนิดหนึ่งที่มีเกิดมีตายได้เช่นเดียวกับมนุษย์

อนึ่งแม้จะอนุโลมตีความว่า พรหมแบบพุทธที่ทรงสอนในพระสูตรนี้คือนิพพาน ความเข้าใจนี้ก็ไม่มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา เพราะบางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงใช้คำในศาสนาอื่นที่มีอยู่ก่อนมาปรับความหมายเสียใหม่ให้เป็นอย่างพุทธ การกล่าวว่าพระพุทธศาสนาสอนเรื่องพรหมในที่นี้ไม่ทำให้เราสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนเรื่องพระเจ้า เพราะพรหมในที่นี้หมายถึงนิพพาน นิพพานไม่ใช่พระเจ้า สิ่งที่ทรงสอนในพระสูตรนี้คือสอนให้พราหมณ์ละการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายชีวิตอันเลื่อนลอยมาสู่การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายชีวิตอันมีประจักษ์พยานว่าเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้จริงและเป็นที่ยังพาทของชีวิตที่ประเสริฐสูงสุดจริงๆ เป้าหมายนี้คือพระนิพพาน การยืนยันว่าเป้าหมายสูงสุดมีอยู่ในรูปของพระนิพพานก็เท่ากับปฏิเสธว่า ไม่มีเป้าหมายสูงสุดในรูปของพรหมอย่างที่พวกพราหมณ์เข้าใจกันอยู่ในตัวอยู่แล้ว

ค. ประเด็นด้านจริยศาสตร์ (Ethics)

มหาโพธิชาดกและติดตสูตร: จริยศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนานั้นเน้นเรื่องศีลธรรมด้วย ประเด็นหลักด้วยกันคือหลักกรรมคือการกระทำและความเพียรพยายามในการกระทำ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสูงสุดนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการบั่นทอนความรับผิดชอบทางศีลธรรมของมนุษย์ กล้วยหานะได้ชี้ให้เห็นว่า ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงยอมรับว่าโลกและมนุษย์มาจากการสร้างของพระเจ้านั้นทรงมีเหตุผลหลักๆอยู่ 2 ประการคือ

1. ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าปฏิเสธความรับผิดชอบทางศีลธรรม

2. ความเชื่อดังกล่าวก่อให้เกิดความเสียหายต่อการดำเนินชีวิตตามความเชื่อทางศาสนา¹⁰²

มหาโพธิชาคกได้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อในเรื่องพระเจ้านั้นอาจทำให้ปฏิเสธความรับผิดชอบทางศีลธรรม เพราะมนุษย์อาจอ้างได้ว่าสิ่งที่ตนทำไปนั้นมีบางอย่างที่โยงโยอยู่เบื้องหลัง การกระทำของเราไม่ได้เป็นอิสระด้วยมันเองแต่มีบางสิ่งบางอย่างโยงโยอยู่เบื้องหลัง ซึ่งความจริงแล้วคำสอนในพระพุทธศาสนาเน้นเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ต้องได้รับผลตอบแทน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว กรรมที่ทำไปนั้นอาจมีความซับซ้อนในการให้ผล แต่นั่นก็มิได้หมายความว่า การทำทุกอย่างไม่มีผล ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มนุษย์จะต้องรับผิดชอบทางศีลธรรมทั้งกรรมดีและกรรมชั่วที่ตนเองกระทำไป ความรับผิดชอบดังกล่าวนี้มีอยู่กับทุกคนไม่ว่าเราจะเต็มใจรับหรือไม่ก็ตาม ระบบกรรมในพระพุทธศาสนาเรียกรื่องที่ความมนุษย์อย่างบริสุทธิ์ในการรับผิดชอบทางศีลธรรมอย่างเต็มที่ในตัวเองและเพื่อตัวเอง ไม่อาจปฏิเสธหรือโยนความรับผิดชอบให้กับสิ่งใดภายนอกออกไปจากความมนุษย์ได้ ส่วนหนึ่งกฎแห่งกรรมยังอธิบายคลุมไปถึงเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดด้วย (สังสารวัฏ) ในส่วนนี้ก็เรียกรื่องความรับผิดชอบทางศีลธรรมด้วยการกระทำ จากมนุษย์เช่นกันที่จะเวียนว่ายตายเกิดหรือเลือกที่จะยุติ (หลุดพ้น) การเวียนว่ายตายเกิดนั้น เพราะการเวียนว่ายตายเกิดนั้นมีกรรมส่วนหนึ่งเป็นแรงผลักดันในวงจรซึ่งเรียกว่า กิเลส-กรรม-วิบาก

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนี้ได้รับการสนับสนุนให้หนักแน่นขึ้นไปอีกด้วยคติตสุตตร เนื้อความในพระสุตตรนี้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้าผู้สร้างนั้นนำไปสู่ความเชื่อว่า สุข ทุกข์ ของมนุษย์มีบางสิ่งบางอย่างควบคุมดูแลอยู่จึงทำให้มนุษย์ขาดความเพียรพยายามด้วยตนเอง ซึ่งความเป็นจริงแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อในเหตุและผลของการกระทำของตนเอง สอนให้คนหวังผลสำเร็จจากการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุตามผล มิใช่หวังพึ่งพาหรืออ่อนวอนสิ่งอื่นใดอันนอกไปจากการพึ่งตนเอง เราจะเห็นได้ว่า ในพระสุตตรนี้การให้เหตุผลปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้าผู้สร้าง พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลปฏิเสธที่ผลของเงื่อนไข หมายความว่า ถ้าเงื่อนไข (ความเชื่อ)

¹⁰² David J. Kalupahana, *Causality: The Central philosophy of Buddhism* (USA: The University Press of Hawaii, 1975), p.22. "The Buddha's objection to the view that the world of beings, with their happiness and suffering, is created by an omnipotent and omniscient God is based mainly on two grounds. First, it denies the doctrine of the moral responsibility of man, and second, it is detrimental to the religious life."

เป็นอย่างนี้แล้ว ผลจะเป็นเช่นไร แลก็ทรงปฏิเสธที่ผล¹⁰³ ผู้ที่เคยเรียนการใช้เหตุผลมาจะคุ้นกับการใช้เหตุผลเช่นนี้ ซึ่งมีโครงสร้างการอ้างเหตุผลคือ

$$P \rightarrow Q$$

$$\sim Q$$

$$\therefore \sim P$$

ถ้าเราแทนประโยคสัญลักษณ์ข้างบนเราก็จะได้ข้อความต่อไปนี้

1. ถ้ามนุษย์มาจากการสร้างของพระเจ้าแล้วการกระทำทุกอย่างก็ขึ้นอยู่กับพระเจ้า ($P \rightarrow Q$)
2. ไม่จริงว่าการกระทำทุกอย่างขึ้นอยู่กับพระเจ้า (กรรมวาทและวิริยาท) ($\sim Q$)
3. \therefore มนุษย์ไม่ได้มาจากการสร้างของพระเจ้า ($\sim P$)

พระพุทธเจ้าจะทรงให้เหตุผลในการปฏิเสธพระเจ้าด้วยข้ออ้างที่สอง พระองค์แสดงให้เห็นว่าการกระทำของมนุษย์นั้นไม่ได้มาจากการคลบ้นคาลจากพระเจ้าแต่อย่างใด หากแต่การกระทำเหล่านี้มาจากการกระทำของมนุษย์เอง การทำดีหรือทำชั่วก็ตาม มนุษย์เองเป็นผู้กระทำและย่อมได้รับผลแห่งการกระทำนั้น ความเชื่อในเรื่องการกระทำเป็นผลมาจากการคลบ้นคาลจากสิ่งภายนอกนี้ เป็นแนวความเชื่ออันยึดถือที่มีมาแต่ยุคพราหมณ์ก่อนสมัยพุทธกาล อันแสดงออกมาในรูปของการอ้อนวอนประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเอาใจสิ่งที่มีอำนาจสูงสุด ซึ่งมีผลคลบ้นคาลให้เกิดได้ทั้งคุณและโทษกับมนุษย์ ทศนะเช่นนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พรหมลิขิต” (หรือพระเจ้าลิขิต) เชื่อว่าการกระทำของเราไม่ได้เป็นอิสระ โดยตัวของมันเอง เราไม่มีสิทธิได้เลือกที่จะกระทำ การกระทำของเรามีผู้ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่เบื้องหลังคอยคลบ้นคาลอยู่ ความเชื่อเช่นนี้พระพุทธศาสนาถือว่าบั่นทอนความเพียรพยายามอย่างเต็มที่ด้วยตัวของมนุษย์ มองในอีกแง่หนึ่ง การฝากความหวังให้สิ่งภายนอกอาจทำให้มนุษย์กลายเป็นคนเฉื่อยชา มัวแต่หวังพึ่งสิ่งภายนอกอันเป็นหลักที่ขัดกับความจริงที่ไม่ประมาทและความคิดพื้นฐานของพระพุทธศาสนาอันสอนให้เชื่อในเรื่องการกระทำและการใช้ความเพียรในกระตานั้น ซึ่งทั้งสอง (กรรม+วิริยะ) หลักนี้เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก¹⁰⁴ เพราะคนที่ทำอะไรสำเร็จได้นั้นต้องอาศัยความเพียรพยายามด้วยตนเองเป็นสำคัญ ท่าทีของพระพุทธศาสนาเช่นนี้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกมองว่าเป็นการ “ดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม” เพราะสอนให้มนุษย์ผู้ที่หวังพึ่งเทพเจ้าคลบ้นคาลซึ่งเป็นลัทธิแพร่หลายในอินเดีย มาใช้ความเพียรพยายามในการกระทำด้วยตนเองและเชื่อในเรื่องของกฎแห่งเหตุปัจจัย ผลที่จะเกิดขึ้นย่อมเกิดจากเหตุ

¹⁰³ การให้เหตุผลเช่นนี้เราจะพบบ่อยในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุผลที่ใช้ปฏิเสธทศนะที่พระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วย โปรดดูใน K.N.Jayatilleke, *Early Buddhist theory of knowledge* (London: George Allen & Unwin Ltd, 1963), p. 410.

¹⁰⁴ พระธรรมปิฎก, *การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์* (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2542), หน้า10.

เพราะฉะนั้นถ้าท่านต้องการผลอะไร ท่านก็ต้องทำเหตุของมัน จึงเป็นการดึงคนจากเทพมาสู่ธรรม คือมาสู่ความจริงแห่งกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุและผลตามหลักที่ว่า “สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุปัจจัย” ซึ่งเรียกว่าธรรม¹⁰⁵

นอกจากนี้ ศีลธรรมในพุทธเป็นระบบจริยธรรมที่เรียกร้องให้มนุษย์เชื่อในการกระทำที่ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์เอง พระพุทธองค์ทรงเป็นพยานบุคคลทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะฝึกปฏิบัติด้วยการกระทำและความเพียรของตัวมนุษย์เอง ความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบเป็นความจริงปลายเปิดให้ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะรับรู้ได้ เงื่อนไขการรู้ก็ขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์นี้ ข้อแตกต่างก็มีแต่เพียงว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นคนแรกที่ได้ค้นพบความจริงนี้ก่อนและค้นพบด้วยพระองค์เอง แล้วได้นำมาเปิดเผยและแสดง ระบบศีลธรรมของพระพุทธศาสนาจึงเป็นระบบที่เน้นถึงศักยภาพของมนุษย์ที่จะค้นพบความจริงด้วยตนเองและ ปฏิเสธสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือธรรมชาติ ดังข้อเสนอของ กิบสัน คือ

“พระพุทธศาสนาเน้นที่คุณค่าทางจิตใจและศีลธรรม จึงทำให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนา อเทวนิยม... โดยแก่นแท้แล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนที่กลับคืนคุณค่าและความบริสุทธิ์ให้กับมนุษย์ และมีความหมายในบางประเด็นหลัก เป็นคำสอนที่ปฏิเสธจากลัทธิความเชื่ออุดมครภาวะ สิ่งเหนือธรรมชาติตามจารีตและเป็นคำสอนที่ปฏิวัติในนามเพื่อประโยชน์ของมนุษย์เอง¹⁰⁶”

ในพระพุทธศาสนา คำสอนมุ่งอิสรภาพหลุดพ้นนั้น เป็นคำสอนที่ไม่ได้อ้างไปถึงสิ่งใดเลย นอกจากตัวมนุษย์เอง มนุษย์สามารถเป็นอิสระหลุดพ้นด้วยตัวมนุษย์เอง เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนว่าทั้งโลกและที่ สุดแห่งโลกนั้นอยู่ภายในร่างกายมนุษย์นี้เอง ทุกข์และความหลุดพ้นจากทุกข์ มนุษย์จะพบได้ในตัวของเขาเองและด้วยตัวเขาเอง ไม่มีการแทรกแซงของพระเจ้า ไม่มีการวิวรรณ์ ไม่มีสิ่งสูงสุดเคารพบูชาใดนอกจากตัวมนุษย์เอง¹⁰⁷ พระสูตรทั้งสองคือ มหาโพธิชาดกและติดตสูตรนี้เราได้เหตุผลในการปฏิเสธความเชื่อเรื่องพระเจ้าคือ ความเชื่อดังกล่าวอาจปฏิเสธความรับผิดชอบ

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 9-10.

¹⁰⁶ A.Boyge Gibson, “Buddha and God,” in *The Monist* (vol. 47 no.3 1963), p.319. “This emphasis on mental and moral excellence is in some measure responsible for the impression that Buddhism is an atheistic religion In substance his teaching involved the restoration of human values and human dignity and it has thus to be regarded, so some maintain, as a reaction from the tradition transcendentalism and a protest in the name of human worth”

¹⁰⁷ Ibid., p.322.

ทางศีลธรรมและความเชื่อดังกล่าวก่อให้เกิดผลเสียหายที่ทำให้คนอ้างที่จะไม่ใช้ความเพียรพยายามในการกระทำใด ซึ่งทั้งสองเหตุผลนี้ขัดแย้งกับเรื่องหลักกรรมในทางพระพุทธศาสนา

3.5 ความจริงในพระพุทธศาสนา

จากที่ผ่านมาระหว่างเราได้เห็นทัศนะว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีปฏิเสธพระเจ้าไว้อย่างไร แต่ก็อาจมีคำถามได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปฏิเสธพระเจ้าที่เป็นความจริงที่เที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นมูลการณ์หรือผู้สร้าง แล้วอะไรคือความจริงในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาองความจริงอย่างไร (พระพุทธศาสนามีข้อเสนออะไรที่เป็นความจริงแทนจากการปฏิเสธมนต์ศน์เกี่ยวกับพระเจ้า) คำตอบต่อคำถามนี้เราจะเห็นได้ชัดในพระพุทธพจน์ที่พระองค์ตรัสไว้คือ

“อุปฺปาทา วา ตถาคคานํ อุปฺปาทา วา ตถาคคานํ จิตฺตว สฺมา ธาตุ ธมฺมภูจิจฺจตา ธมฺม-
นิยามคตา อิทฺตปฺปจฺจยคตา คํ ตถาคคโต อภิสสมฺมุขฺฆตฺติ อภิสสเมตฺติ อภิสสมฺมุขฺฆตฺติว อภิสสเมตฺติว อาจิกฺขตฺติ
เทเสตฺติ ปฺพชฺเชตฺติ ปฺพชฺเชตฺติ วิวเรตฺติ วิภชฺชตฺติ อุตฺตทานิกโรตฺติ...”¹⁰⁸

แปลความว่า

“ตถาคคทั้งหลายจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดก็ตาม ความจริง (ธาตุ) นั้นคือความเป็นกฎธรรมชาติดังอยู่อย่างนั้น ความแน่นอนของธรรมชาติ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย (อิทฺตปฺปจฺจยคตา) ก็คงอยู่ ตถาคคมาความรู้ความจริงนั้น เมื่อค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงบอกกล่าว แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย ชี้แจง ทำให้เข้าใจง่าย....”

พระพุทธพจน์นี้เป็นหลักพื้นฐานที่ทำให้เราเห็นการมองความจริงตามแบบของพระพุทธศาสนา ว่าพระพุทธศาสนาองความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมชาติของมัน การมีอยู่ของความจริงดังกล่าวนี้ ธรรมดาการสารถที่ป็นอธิบายก็คือ สภาวะที่อิงอาศัยกันและกันตั้งอยู่แล้วนั่นเอง (ปัจจยสภาโว) ความอิงอาศัยกันและกันนี้พระพุทธเจ้าเรียกว่า ธมฺมัญญิตฺตคตาและธมฺมนิยามคตา เพราะว่สิ่งทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยการอิงอาศัยกันและกัน ความอิงอาศัยกันและกันนี้เป็นความแน่นอนของทุกสิ่ง¹⁰⁹ สถานะความสัมพันธ์ระหว่างศาสตร์กับความจริงก็คือว่า ความจริงดังกล่าวนี้มีอยู่ตามธรรมชาติอยู่

¹⁰⁸ ส.น. 16/61.

¹⁰⁹ ศุคฺคินิกายภูทกฺคา นิทานวคฺคชนฺธวาวคฺคคณฺณนา (สารคฺคตฺปกาสินี ภาค ๒), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533), หน้า 46-47. (จิตฺตว สฺมา ธาตุตฺติ จิตฺตว โส ปฺปจฺจยสภาโว น กทาจิ ชาตฺติ ชรามรณตฺส ปฺปจฺโย น โหตฺติ. ธมฺมัญญิตฺตคตา ธมฺมนิยามคตาอิมหิปี ทวีหิ ปฺปจฺจยเมว กเถตฺติ. ปฺปจฺเชน หิ ปฺปจฺจยปฺนฺนา ธมฺมาตฺติภูทกฺคา, คตฺตมา ปฺปจฺโยว ธมฺมัญญิตฺตคตา วุจฺจติ. ปฺปจฺโย ธมฺเม นียเมตฺติ คตฺตมา ธมฺมนิยามคตา วุจฺจติ อิทฺตปฺปจฺจยคตาอิมสํ ชรามรณาทินํ ปฺปจฺยา อิทฺตปฺปจฺจยา อิทฺตปฺปจฺจยว อิทฺตปฺปจฺจยคตา...)

แล้วไม่เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นเพียงผู้ค้นพบแล้วนำมาเปิดเผยและแสดงให้ทราบ สิ่งนี้เป็นการชี้ให้เราทราบฐานะพระองค์ได้ว่า พระพุทธเจ้าคือผู้ค้นพบความจริง แล้วนำความจริงนั้นออกเปิดเผยให้ผู้คนได้รับทราบ พระองค์ไม่ใช่เป็นผู้บัญญัติหรือเป็นผู้สร้างผู้บันดาลอะไรขึ้นมาจากความไม่มีอะไร แต่ทรงแสดงความจริงที่มีอยู่แล้ว มองในอีกแง่หนึ่ง การที่พระองค์บำเพ็ญบารมีมาอย่างมากมายหลายภพหลายชาติ ก็เพื่อมาตรัสรู้เข้าถึงความจริงอันนี้ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดา

ความจริงในทัศนะของพระพุทธศาสนาคือความจริงที่มีใช้ความเป็นตัวตนสูงสุด เป็นมูลการณหรือเป็นบ่อเกิดที่มาของสิ่งทั้งหลาย หากแต่คือความจริงที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ มีอยู่ในตัวธรรมชาติเอง ในกฎธรรมชาตินั้นมีกระบวนการแห่งความเป็นเหตุเป็นผลอยู่ในตัวเองในรูปแบบกระบวนการเหตุปัจจัย กฎธรรมชาติที่วันนี้เรียกว่าอิทัปปัจจยดาและปฏิจสงมุปบาท ทั้งสองกฎนี้มีคุณลักษณะเดียวกันคือสะท้อนความเป็นเหตุเป็นผล (เหตุปัจจัย) ของกฎธรรมชาติออกมาอย่างสม่ำเสมอทำงานอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทั้งหลาย ทั้งสองมีความแตกต่างกันแต่เพียงว่าอิทัปปัจจยดาแสดงความเป็นเหตุเป็นผลอย่างเป็นกลางๆ เป็นกฎใหญ่ที่เข้าได้กับทุกสิ่ง เป็นกฎที่บอกว่าทุกสิ่งมีสาเหตุ ส่วนปฏิจสงมุปบาทนั้นแสดงความเป็นเหตุเป็นผลโยงมาเรื่องเฉพาะกับมนุษย์อันแสดงให้เห็นกระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์และการดับทุกข์ อันเริ่มต้นด้วยอวิชชา...สังขาร...วิญญาณ... แต่อย่างไรก็ตาม หลักธรรมทั้งสองก็มีใจความเดียวกันนั่นคือเป็นหลักความจริงอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ ความจริงไม่ใช่สิ่งที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่มันมีอยู่ในปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นเอง เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยืนยันว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะพระองค์จะอุบัติขึ้นมารับรู้หรือไม่ก็ตาม

การมีอยู่ในธรรมชาติของกฎอิทัปปัจจยดานั้นได้แสดงตัวออกมาเป็นกฎธรรมชาติที่แน่นอนซึ่งเรียกว่านิยาม¹¹⁰ หลักธรรมนี้เชื่อม โยงมาจากกฎอิทัปปัจจยดา โดยเป็นกฎที่พูดถึงการควบคุมดูแลความเป็นสาเหตุและผลของสิ่งที่อิงอาศัยกันทั้งหมดในจักรวาลนี้ โดยจำแนกเป็นกฎย่อยอีก 5 กฎคือ

1. อุคูนियาม (Physical inorganic order) กฎที่ควบคุมดูแลเกี่ยวกับอณูอนุภาคหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ
2. ทีชนิยาม (Physical organic order) กฎที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต พืช พันธุ์ต่างๆ
3. จิตคูนियาม (Psychic law) กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องการทำงานของจิต
4. กรรมนิยาม (Law of act and result) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องการกระทำของมนุษย์

¹¹⁰ ที.อ. 2/34.

5. ธรรมเนียม (General law of cause and effect) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และการเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันแห่งสิ่งทั้งหลาย กฎข้อนี้รวมกฎทั้งสี่ข้อข้างต้นไว้ด้วย เพื่อให้กฎทั้งสี่ข้อข้างต้นนั้นสัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัย เฉพาะนิยามข้อนี้นักวิชาการบางท่านให้ข้อสังเกตว่า การมีกฎข้อนี้ก็นั้นเพื่อเป็นการครอบคลุมธรรมชาติอย่างอื่นที่ไม่จัดเข้าได้ในนิยามทั้งสี่ข้อข้างต้นนั้น เพราะนิยามสี่ข้อข้างต้นอาจไม่ใช่สิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ในจักรวาล สมมุติว่ายังมีสิ่งอื่นอยู่อีก สิ่งเหล่านี้พระพุทธศาสนาเชื่อว่าย่อมดำเนินไปตามกฎความเป็นสาเหตุและผล ไม่มีอะไรเกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีที่มาและไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งอื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจึงต้องใส่ธรรมเนียมเข้ามาเป็นข้อที่ห้า อะไรก็ตามที่ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่สิ่งมีชีวิต ไม่ใช่จิตและไม่ใช่กรรม สิ่งเหล่านี้ย่อมดำเนินไปตามธรรมเนียมนี้¹¹¹

กฎธรรมเนียมอันเป็นกฎธรรมชาตินี้ในอีกส่วนหนึ่งก็คือหลักไตรลักษณ์¹¹² คือ สัพเพ สังขารา อนิจจา สิ่งทั้งปวงไม่มีความเที่ยงแท้ สัพเพ ธัมมา อนัตตา สรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมไม่ใช่ตัวตน หลักธรรมนี้แสดงให้เห็นว่าความจริงภายใต้การควบคุมกฎธรรมนิยามนั้นมีความเป็นเหตุเป็นผล มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ปราศจากลักษณะหยุดนิ่งเป็นตัวตนที่ไม่เปลี่ยนแปลง ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป เป็นอย่างนี้เสมอ กฎไตรลักษณ์จึงเป็นกฎที่ปัจจัยอาศัย โดยแสดงให้เห็นว่าทุกอย่างไม่ว่าจะมีเกิดดับตามเหตุปัจจัยที่ไหลเคลื่อนไปเรื่อยๆ

ไตรลักษณ์เป็นกฎธรรมชาติที่สะท้อนมาให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายมีความเปลี่ยนแปลง เป็นปัจจัยเนื่องกัน ไม่มีตัวการหรือสิ่งอื่นใดที่นอกเหนือออกไปในฐานะเป็นสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงหรือในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล เพราะสิ่งทั้งหลายสร้างหรือเกิด-ดับด้วยตัวเองแบบอิงอาศัยกันและกันเป็นปัจจัยให้แก่กัน ไตรลักษณ์คือกฎธรรมชาตินี้แสดงฐานะในความหมายของพุทธธรรมด้วยว่าเป็นผู้ค้นพบกฎเหล่านี้แล้วนำมาเปิดเผยแก่มนุษย์¹¹³ โดยเฉพาะหลัก อนัตตลักษณะ แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่มีตัวตนหรือไม่มีสิ่งที่เป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวตลอดไป คุณสมบัติทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่ง (สังขตะ) และสิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏเป็นต่างๆ นั้นเมื่อวิเคราะห์ตามสภาวะถึงที่สุดแล้วหาใช่ตัวแท้ที่คงตัวยั่งยืนดังที่เราเรียกชื่อเป็น

¹¹¹ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2540), หน้า 71-71.

¹¹² อจ.เอก-ทุก-ติก. 20/576.

¹¹³ อจ.เอก-ทุก-ติก. 20/576.

ต่างๆ ไม่ แต่เป็นเพียงความที่สิ่งเหล่านั้นมีอยู่และดำรงอยู่ตามเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันและกัน มีแต่เพียงกระบวนการธรรม (ธรรมปวัตติ) คือกระบวนการแห่งสังขารธรรมทั้งหลายหรือกระบวนการแห่งรูปธรรมและนามธรรม (ขันธปวัตติ) เป็นไปเท่านั้น กระบวนการเหล่านี้เป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์สืบเนื่องส่งทอดเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ในสภาวะเช่นนี้ พระธรรมปิฎกให้ข้อสังเกตที่เด่นชัด 4 ประการคือ

1. ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้นที่ยืนตัวเป็นแก่นเป็นแกนอยู่
2. สภาพที่ปรากฏนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกันปรุงแต่งขึ้น
3. องค์ประกอบเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา และสัมพันธ์เป็นปัจจัยประมวลขึ้นเป็นกระบวนการ
4. ถ้ากำหนดแยกออกเป็นกระบวนการย่อยๆ มากหลาย ก็มีความสัมพันธ์เป็นปัจจัยต่อกันระหว่างต่างกระบวนการด้วย¹¹⁴

ภายในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยแบบนี้ไม่มีสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงที่จะผืนกระแสแห่งความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยได้ เพราะการมีสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นการขัดแย้งกระบวนการเหตุปัจจัย ไม่ให้กระบวนการเหตุปัจจัยทำหน้าที่ของมันได้ แม้ภายนอกกระบวนการเหตุปัจจัยนี้ก็ไม่มีความสัมพันธ์ที่ยืนตัวเป็นแกนคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไม่ว่าสิ่งนั้นจะเรียกชื่อว่าอะไรก็ตาม เพราะในเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกระบวนการเหตุปัจจัย การจะมีสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นตัวตนที่มีอยู่จริงต่างหากภายนอกย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะถ้าเป็นไปได้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะสิ่งที่คงที่นี้อาจจะทำให้กระบวนการที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นบิดผันหรือขัดขวางแทรกแซงกระบวนการเหตุปัจจัย ซึ่งความเป็นจริงแล้ว ระบบความจริงแบบอนัตตลักษณะในไตรลักษณ์บอกเราว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตนหรือสิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงภายนอกใดๆ ที่เป็นผู้สร้างหรือบันดาล อีกอย่างหนึ่งกระบวนการเหตุปัจจัยก็บ่งชี้อยู่ในตัวว่าสิ่งทั้งหลายไม่ได้ถูกสร้างหรือบันดาลจากสิ่งใดๆ แต่สิ่งเหล่านี้เป็นไปตามกระบวนการเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันเกิดขึ้นเอง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสิ่งทั้งหลายสร้างกันและกันเองตามเหตุปัจจัยของมัน มองในแง่นี้กฎไตรลักษณ์จึงปฏิเสธสิ่งที่ยืนยงคงตัวไม่เปลี่ยนแปลงหรือตัวตน (ไม่ว่าสิ่งนั้นจะถูกเรียกชื่อว่าอย่างไรก็ตาม) ทั้งภายในและภายนอกกระบวนการเหตุปัจจัยนี้

¹¹⁴ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 70/18-

ในข้อนี้อาจมีข้อสังเกตได้ว่า ถึงแม้ว่าสิ่งต่างๆ เป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่สิ่งที่คงที่ก็สามารถมีได้ในฐานะเป็นผู้จัดระเบียบของสิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลง แต่พระพุทธศาสนาเดรวาทก็ยังคงเชื่อว่า ในเมื่อสิ่งต่างๆ เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเองแล้ว การมีสิ่งที่คงที่คอยจัดระเบียบความเปลี่ยนแปลงก็ไม่จำเป็น เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะทำให้เกิดระบบที่ซ้อนกันอยู่สองระบบคือ “สิ่งต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลง” และ “สิ่งที่คงที่เป็นผู้จัดระเบียบการเปลี่ยนแปลง” อีกทศหนึ่ง ระบบที่ซ้อนกันอยู่เช่นนี้พระพุทธศาสนาเดรวาทมองว่า ทำให้สิ่งต่างๆ ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง เพราะสิ่งต่างๆ ยังต้องขึ้นอยู่กับ “สิ่งที่คงที่” ที่ว่านี้

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงไม่มีความจริงที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นต้นตอที่มาของสิ่งทั้งหลายหรือมีอำนาจสร้างสิ่งใดๆ ออกมา หากแต่คือความเป็นจริงที่เป็นไปอย่างเป็นพลวัต ไม่มี ความเที่ยงแท้แน่นอน มีความเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยอยู่เสมอ ในความจริงที่อิงอาศัยกันตามเหตุปัจจัยนี้ไม่มีพื้นที่ว่างสำหรับสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง เพราะ “ความเป็นเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน” กับ “สิ่งที่ดำรงอยู่ได้โดยมันเอง” นี้ไม่สามารถไปด้วยกันได้ การมีสิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง เท่ากับเป็นการบอกว่า สิ่งที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงผืนกระแสน้ำของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ “ความเป็นเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน” จึงปฏิเสธ “สิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง” ที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงอยู่ในตัว สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏแก่เราเหมือนเป็นตัวเป็นคนในบัดนี้ ก็คือภาพปรากฏของเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกระบวนการของมัน เมื่อมีเหตุปัจจัยมาสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ก็แสดงผลเป็นปรากฏการณ์ที่เราเรียกเป็นตัวเป็นคน แต่แท้จริงแล้วตัวคนอย่างนั้นไม่มี มีแต่เพียงภาพปรากฏชั่วคราว ส่วนตัวจริงที่อยู่เบื้องหลังก็คือกระบวนการแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เมื่อเหตุปัจจัยเหล่านี้สัมพันธ์กัน แล้วดับเคลื่อนต่อไป ภาพตัวคนที่ปรากฏนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป¹¹⁵ บางครั้งสิ่งที่เราเห็นนั้นดูเหมือนเป็นสิ่งคงที่ถาวร แต่จริงๆ แล้วมันไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่มันเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่เราเห็นเช่นนั้นก็เพราะเราเข้าใจไม่ครบถ้วนถึงความจริงตามเหตุปัจจัยของมัน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อริยสัจ 4 ความจริงอันสูงสุด 4 ประการอันเป็นแก่นและเป้าหมายหลักของพระพุทธศาสนา นั่นคือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งความดับทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ในความเป็นจริง 4 อย่างนี้ก็ได้สะท้อนความเป็นเหตุเป็นผลออกมาให้เราได้รับทราบเช่นเดียวกัน ทั้งอทิปปัจจยตาและปฏิจจนุปบาทและอริยสัจก็คือหลักธรรมเดียวกันนั่นเองเพราะอริยสัจ 4 ที่แสดงออกมาในเรื่องความทุกข์นั้นเป็นผลปรากฏที่มาจากกระบวนการธรรมชาติ อทิปปัจจยตานั่นเป็นกระบวนการธรรมชาติที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่าทุกข์อันเกี่ยวกับ

¹¹⁵ พระธรรมปิฎก, แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2545), หน้า 35.

มนุษย์นั่นเองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกข์นั้นเป็นผลปรากฏการณ์ที่มาจากกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งพระธรรมปิฎกได้ กล่าวไว้ว่า

“แต่ถ้าเราลองคิดก็บอกได้ว่าสาระไม่ได้ไปไหน ที่แท้ก็อันเดียวกันนั่นแหละ อิททัปปัจจยดา ปฏิจสงมุปปาทคืออะไรคือหลักความจริงของธรรมชาติ ในแง่ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า ความทุกข์ คือจับที่ตัวกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปของการมีทุกข์ มีปัญหาต่างๆ เกิดขึ้น ฉะนั้น อิททัปปัจจยดาปฏิจสงมุปปาท ก็เป็นเรื่องของทุกข์และสมุทัย แต่แทนที่จะจับที่ปรากฏการณ์คือ ทุกข์ ก็ไปจับที่กระบวนการของกฎธรรมชาติ เริ่มที่ข้อสมุทัย เหตุปัจจัยที่เป็นไปจนปรากฏทุกข์เป็นผลขึ้น จึงรวมทั้งข้อทุกข์และสมุทัย ดังจะเห็นได้ว่า เวลาตรัสปฏิจสงมุปปาท พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า “เอวเมตตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขณธสฺส สมุทโย โหติ” แปลว่า “สมุทัย คือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ จึงมีด้วยประการฉะนี้” หมายความว่า จากความเป็นไปตามกระบวนการของกฎธรรมชาตินี้จึงเกิดมี ทุกข์ขึ้น เพราะฉะนั้น ข้อว่า อิททัปปัจจยดาปฏิจสงมุปปาทนี้ ก็คือตรัสเรื่องทุกข์และสมุทัย”¹¹⁶

เราจะเห็นได้ว่า หลักธรรมใหญ่ๆคือ อิททัปปัจจยดา ปฏิจสงมุปปาท นิยาม อริยสังและไตรลักษณ์ เป็นคำสอนที่ดีถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อิททัปปัจจยดาเป็นหลักธรรมที่เป็นข้อใหญ่ที่แสดงให้เห็นความจริงอันเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น แม้แต่เรื่องหลักธรรมที่เป็นหลักการขั้นพื้นฐานของพุทธปรัชญาที่เราพิจารณากันที่ผ่านมา ก็คือหลักแห่งความจริงคือกฎธรรมชาติจัดเป็นข้อหนึ่งในนิยาม 5 อันเป็นกฎธรรมชาติทอนมาจากอิททัปปัจจยดา และเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งปฏิจสงมุปปาทซึ่งเมื่อแยกส่วนในกระบวนการนั้นออกก็จะได้เป็น 3 ส่วนคือ กิเลส กรรม วิบาก¹¹⁷ แต่อย่างไรก็ตาม หลักธรรมใหญ่ๆ ทั้งหมดเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและสะท้อนให้เห็นความจริงแห่งเหตุปัจจัยพลวัตหมุนเวียนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหลักธรรมทั้งหมดเป็นความจริงเดียวกันอยู่ในระบบเดียวกัน ลักษณะการสอดคล้องกันแห่งข้อธรรมในพุทธธรรมนี้ เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของคำสอนในพระพุทธศาสนา หลักธรรมใหญ่ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามองความจริงเป็นอย่างไร ความจริงเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว มีอยู่ในธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ความจริงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่นอกเหนือธรรมชาติ แต่มันมีอยู่ในธรรมชาตินั่นเอง เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยืนยันว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วไม่ว่าพระองค์จะอุบัติขึ้นมารับรู้หรือไม่ก็ตาม กฎธรรมชาติเหล่านี้ชี้สะท้อนไปให้เห็นความจริงในตัวธรรมชาติเองแล้วบัญญัติเป็นกฎขึ้นมา กฎไม่ใช่เป็นสิ่งที่แยกออกมาจากสิ่งธรรมชาติ การค้นพบความจริงของ

¹¹⁶ พระธรรมปิฎก, แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2545), หน้า 12-13.

¹¹⁷ พระธรรมปิฎก, กรรม-นรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2542), หน้า 56-57.

พระพุทธเจ้าก็คือค้นพบความจริงในธรรมชาตินี้เอง ที่เรียกว่า อริยสัจ ไตรลักษณ์ อิทัปปัจจยตา และ ปฏิจสงมุปปาตเหล่านี้

เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งทั้งหลายหรือปรากฏการณ์ทั้งปวง หรือสิ่งที่แวดล้อมชีวิตของเรา หรืออะไรก็ตามที่เราเกี่ยวข้องด้วย มันไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจการบงการหรือสรรค์สร้างของใคร หรือแม้แต่ภายใต้อำนาจแห่งความปรารถนาของเราเพราะเราไม่สามารถบังคับบัญชาสิ่งใดให้เป็นไปในอำนาจได้ แต่มันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือมีอยู่ ดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน จึงไม่มีพระเจ้าสูงสุดหรืออัครดาใด ๆ ที่เที่ยงแท้ยั่งยืนตายตัว ที่จะยึดถือครอบครองบังคับบัญชาอะไรได้ เพราะมีแต่ภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในกระบวนการของมัน เรียกว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม ปราศจากผู้สร้างหรือตัวตนใดๆ ภายใต้ความจริงตามกระบวนการธรรมชาติ (เหตุปัจจัย) ที่เป็นไปอย่างสม่ำเสมอเป็นกฎธรรมชาตินี้ ภายในตัวมันเองจึงไม่มีที่ว่างให้กับสิ่งที่มีอำนาจจะคลบันคาลใดๆ ได้ ดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า

“เรื่องที่ควรย้าเป็นพิเศษ เพราะมักขัดกับความรูสึกสามัญของคน คือ ควรย้าว่ากรรมก็คิดกระบวนการแห่งเหตุผลอื่นๆ ทุกอย่างในธรรมชาตินี้ก็เป็นไปได้ ก็เพราะสิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง (เป็นอนิจจัง) และไม่มีตัวตนของมันเอง (เป็นอนัตตา) ถ้าสิ่งทั้งหลายเป็นของเที่ยง มีตัวตนจริงแล้วกฎธรรมชาติทั้งมวลรวมทั้งหลักกรรมย่อมเป็นไปได้ นอกจากนั้นกฎเหล่านี้ยังยืนยันด้วยว่า ไม่มีมูลการณ์หรือคั่นกำเนิดเดิมสุดของสิ่งทั้งหลาย เช่น พระเจ้าผู้สร้าง เป็นต้น”¹¹⁸

3.6 อภิปรายสรุป

แนวคิดเรื่องพระเจ้าที่ผู้วิจัยนำเสนอมาทั้งหมดในบทนี้เป็นแนวคิดเรื่องพระเจ้าตามทัศนะของ “พระพุทธศาสนาเถรวาท” คำว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทในที่นี้ผู้วิจัยใช้หมายถึงพระพุทธศาสนาที่มีจารีตในการทำความเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าแบบหนึ่ง ตัวอย่างของงานเขียนที่แสดงความเข้าใจพระพุทธศาสนาแบบนี้อันเป็นที่ยอมรับในวงการพระพุทธศาสนาเถรวาทก็เช่นคัมภีร์ *วิสุทธิมรรค* ของพระพุทธโฆษาจารย์และหนังสือ *พุทธธรรม* ของพระพรหมคุณาภรณ์หรือพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีที่ใช้กันอยู่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเถรวาทเช่น ไทย พม่า และลังกานั้นมีข้อมูลที่เป็นเอกสารบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงเอาไว้จำนวนหนึ่ง ข้อมูลที่ว่านี้ก็คือพระสูตรสี่นิกายแรก ข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลกลางๆที่สามารถตีความได้หลายอย่าง ในบทนี้ตอนที่ผู้วิจัยหยิบยกเอาข้อความในพระสูตรมาแสดงว่าเป็นข้อมูลที่สะท้อนแนวคิดของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้านั้น บางส่วนเป็น

¹¹⁸ พระธรรมปิฎก, *พุทธธรรม* (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 89.

ข้อมูลกลางๆที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ (พระสูตรทั้งหมดยกเว้นชาดก) และข้อมูลที่เรียบเรียงโดยนักคิดในสายพุทธศาสนาเถรวาท (ชาดก) เฉพาะข้อมูลที่เป็นกลางๆอันสามารถตีความได้หลายอย่างนั้น ต่อมาได้มีปราชญ์สายพุทธศาสนาเถรวาทอันได้แก่พระอรรถกถาจารย์ในอดีตและปราชญ์ในปัจจุบันได้ช่วยกันตีความ ขยายความ และวิเคราะห์ออกมา จนกลายมาเป็นแนวคิดที่เป็นแบบเฉพาะอันหนึ่ง ผู้วิจัยเองได้รับการศึกษามาในจารีตของพุทธศาสนาเถรวาทตามที่กล่าวมานี้ เมื่อได้วิเคราะห์ข้อความกลางๆที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้เกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าก็ได้วิเคราะห์โดยอาศัยจารีตพุทธศาสนาเถรวาทภายใต้การนำของปราชญ์พุทธศาสนาเถรวาทเช่นพระพุทธโฆษาจารย์และพระพรหมคุณาภรณ์เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อแสดงว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่ได้ประสงค์ที่จะแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ จะอย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยคิดว่าเมื่อปราชญ์ฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทเสนอความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งออกไป ท่านเหล่านั้นมักเข้าใจว่าข้อเสนอของคนนั้นน่าจะสอดคล้องกับสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงคิดเอาไว้ในพระทัย แต่นั่นก็เป็นเพียงความเชื่อ แม้สิ่งที่ผู้วิจัยตีความมาข้างต้นทั้งหมดก็อยู่ในข่ายเดียวกันนี้

อาจารย์พุทธทาสนั้นแม้จะเป็นพระสงฆ์ในสายพุทธศาสนาเถรวาท แต่ท่านก็เคยแสดงความกลางแกลงใจในจารีตการทำความเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าของนิกายพุทธศาสนาเถรวาทเอาไว้มาก ท่านได้วิจารณ์พระอภิธรรมที่ปราชญ์ฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทแทบจะทั้งหมดเชื่อว่าเป็นคัมภีร์อันแสดงความคิดที่ลึกซึ้งของพระพุทธเจ้าเอาไว้อย่างเป็นระบบและงดงาม ท่านได้วิเคราะห์อย่างละเอียดเพื่อให้เห็นว่าสิ่งที่กล่าวเอาไว้ในพระอภิธรรมนั้นส่วนใหญ่เป็นความเห็นของปราชญ์กลุ่มหนึ่งที่เรียกตัวว่าฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทมากกว่าที่จะเป็นความเห็นของพระพุทธองค์ นอกจากนั้นท่านยังได้วิจารณ์ความคิดของปราชญ์ฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคือพระพุทธโฆษาจารย์เอาไว้มาก โดยท่านได้เตือนสติชาวพุทธว่าไม่ควรเชื่อสิ่งที่พระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ท่านนี้ได้กล่าวเอาไว้ทั้งหมด ให้แยกแยะพิจารณาตามหลักกาลามสูตรก่อนที่จะรับ อาจารย์พุทธทาสได้เสนอความคิดว่าวิธีที่จะช่วยให้เรามั่นใจว่าจะได้เข้าถึงพุทธธรรมของพระพุทธองค์จริงๆ ไม่ใช่พุทธธรรมตามการตีความของใคร กล่าวคือให้เราย้อนกลับไปอ่านข้อมูลที่เป็นกลางๆตามที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ข้างต้น ท่านเสนอให้เราใช้ปัญญาใคร่ครองด้วยตนเอง ผู้วิจัยเชื่อว่าข้อมูลในพระสูตรที่ยกมาข้างต้นเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้านั้นปราชญ์อย่างอาจารย์พุทธทาสจะต้องเคยอ่านมาก่อนอย่างรอบคอบแล้ว การที่ท่านตีความต่างไปจากที่พระพุทธโฆษาจารย์และพระพรหมคุณาภรณ์ตีความ แน่แน่นอนว่าย่อมเป็นไปได้ตามกฎในการศึกษาพุทธธรรมที่ท่านได้เสนอแนะให้ชาวพุทธได้ลองนำไปใช้ คือการย้อนกลับไปหาข้อมูลที่เชื่อได้มากที่สุดว่าน่าจะเป็นเอกสารบันทึกพระพุทธวจนะเอาไว้อันได้แก่พระสูตรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องดังที่ได้ยกไว้แล้ว

ในบทต่อไป เราจะศึกษาว่าแนวคิดของอาจารย์พุทธทาสเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าเมื่ออภิปรายเปรียบเทียบกับแนวคิดของฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว ผลที่ออกมาจะเป็นอย่างไร สิ่งที่ผู้วิจัยอยากจะทำไว้ ณ ตรงนี้ก็คือ การที่ทั้งสองฝ่ายนี้เห็นต่างกันในเรื่องเดียวกันนี้เป็นผลมาจากการมีความคิดพื้นฐานบางอย่างต่างกัน โดยที่ต่างฝ่ายต่างก็เข้าใจว่าแนวคิดพื้นฐานอย่างที่คุณเชื่ออยู่นั้น น่าจะตรงกับแนวคิดของพระพุทธเจ้ามากที่สุด อนึ่งการพิจารณาเปรียบเทียบแนวคิดของอาจารย์พุทธทาสกับฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทกระแสหลักนี้อาจจบลงด้วยการที่เราพบว่าข้อเสนอบางอย่างของอาจารย์พุทธทาสแม้จะไม่ตรงกับฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็อาจให้แง่คิดบางอย่างที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายพุทธศาสนาเถรวาทกระแสหลัก ซึ่งหากการตีความในสายอาจารย์พุทธทาสนี้มีคนดำเนินรอยต่อไปมากขึ้น ลึกซึ้งมากขึ้น ที่เราเคยเข้าใจว่าพระพุทธโฆษาจารย์และพระพรหมคุณาภรณ์เป็นต้นคือตัวแทนของพุทธศาสนาเถรวาทกระแสหลักเท่านั้นก็อาจจะต้องทบทวนกันก็เป็นได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย